

GEOGRAFIA

Program nauczania (klasy 5–8)

Autor:
Iwona Kryczka

Gdynia 2017

SPIS TREŚCI

Wstęp	3
I. Ogólne założenia programu	5
II. Cele kształcenia i wychowania – zawarte w podstawie programowej	7
III. Treści programu i szczegółowe osiągnięcia ucznia	10
IV. Procedury osiągania celów	59
V. Ocenianie osiągnięć uczniów	61
VI. Znaczenie edukacji geograficznej w szkole, rola nauczyciela geografii	63
VII. Metody w edukacji geograficznej	66
VIII. Bibliografia	71

Wstęp

Reforma edukacji wprowadzana w 2017 roku jest już faktem. Wraz z nią pojawiła się nowa podstawa programowa, w tym – podstawa programowa do nauczania przyrody dla klasy IV i do geografii dla klas V–VIII szkoły podstawowej. Co to oznacza dla każdego nauczyciela? Przede wszystkim należy uważnie się z nią zapoznać. Zgodnie z definicją, jest ona aktem prawnym regulującym proces kształcenia w przedszkolach, szkołach publicznych i niepublicznych (Encyklopedia PWN). Do systemu polskiej edukacji termin „podstawa programowa” został wprowadzony przy reformie z 1999 r. (lit. „Programy nauczania w rzeczywistości szkolnej. Tworzenie – wybór – ewaluacja”, praca zbiorowa, ORE Warszawa). Do podstawy programowej przygotowano już nowe programy nauczania i podręczniki, w tym program i podręcznik wydawnictwa OPERON. Programy nauczania pojawiły się w latach 80. XX w. (tylko jeden do danego przedmiotu). Jak słusznie zauważa Krzysztof Kruszewski, program nauczania ma odpowiedzieć na pytania: Po co uczyć? Czego uczyć? Jak uczyć? Stanisław Dylak definiuje go jako ogół doświadczeń edukacyjnych zaplanowanych dla ucznia, które mają doprowadzić go do osiągnięcia określonych stanów bądź umożliwić mu doświadczenie określonych przeżyć poznawczych, obejmujących zakładane wyniki uczenia się, czynności uczniów odnoszące się do określonego materiału nauczania oraz niezbędne warunki do skutecznego i sprawczego uczenia się.

W połowie lat 90. XX w. nauczyciel miał do wyboru więcej programów nauczania, mógł również tworzyć programy autorskie. Obecnie są trzy drogi postępowania – w myśl ustawy o systemie oświaty o dopuszczeniu do użytku danego programu nauczania z dnia 19 marca 2009 r., nauczyciel ma trzy możliwości pracy nad programem nauczania danego przedmiotu: może wybrać program autora wskazanego przez wydawnictwo, może taki program modyfikować, może wreszcie napisać własny program autorski. Po konsultacji z radą pedagogiczną dyrektor szkoły zatwierdza listę programów danej placówki. Prezentowany program nauczania geografii Wydawnictwa OPERON jest zgodny z podstawą programową z dnia 14 lutego 2017 r. Zwrócono w nim uwagę na „dbałość o integralny rozwój biologiczny, poznawczy, emocjonalny, społeczny i moralny ucznia”. To szczególnie ważny zapis w podstawie programowej w obliczu zmiany pokoleniowej w szkole, gdy mamy do czynienia z uczniem – reprezentantem pokolenia Z, nazywanym często „cyfrowym tubylcą” (Manfred Spitzer) lub „digitalnym tubylcą” (Marzena Żylińska) – ale również z innym pokoleniem rodziców tychże uczniów. Na szkołę przerzuca się odpowiedzialność za wychowanie młodego pokolenia, i w dużej mierze placówki to realizują, chociaż do szkół trafiają już dzieci ukształtowane wcześniej przez ich rodziny. Tutaj mają się uspołecnić w obecności pracowników szkoły oraz licznych koleżanek i kolegów. I tutaj właśnie odbywa się ten wszechstronny rozwój ucznia.

Uczeń rozpoczyna edukację geograficzną już w I etapie kształcenia, tj. na etapie edukacji wczesnoszkolnej. Następnie na lekcjach przyrody w klasie IV poznaje najbliższą okolicę miejsca zamieszkania, a od klasy V do VIII kontynuuje naukę na lekcjach geografii. Tym razem wiedza przyrodnicza jest integrowana z wiedzą społeczno-ekonomiczną i humanistyczną. To czyni z geografii bardzo interesującą i różnorodną dyscyplinę – każdy uczeń może odnaleźć w niej dla siebie coś, co jest mu szczególnie bliższe. Ujęcie

holistyczne wyróżnia geografię od lat spośród innych przedmiotów. I ono sprawia, że możliwy jest wszechstronny rozwój ucznia. Należy zwrócić uwagę, że żyjemy w czasach, kiedy każdy z nas ma możliwość swobodnego podróżowania po świecie. Ale – jak zaznacza Jacek Walkiewicz („Pełna moc możliwości”) – „podróże kształcą wykształconych”. Do każdej takiej podróży należy się przygotować. Lekcje geografii stwarzają taką okazję rozbudzania ciekawości poznawczej oraz odwoływania się do doświadczeń ucznia z odbytych podróży, tych dalekich i całkiem bliskich, oraz z codziennych obserwacji środowiska geograficznego. Nabyta wiedza i umiejętności sprawią, że podróżowanie będzie łatwiejsze i ciekawsze. Poznanie świata, zrozumienie jego problemów, zależności i powiązań jest szczególnie ważne w dobie globalizacji. Kształtowanie w szkole postaw otwartości na świat i innych ludzi pozwoli na nawiązywanie relacji z nimi, a także uwrażliwi na różnorodność kultur i tradycji.

Wiedza geograficzna umożliwia rozwój umiejętności kluczowych. To ważne z punktu widzenia przyszłych pracodawców, którzy niejednokrotnie zwracali uwagę na umiejętności miękkie, jakie obok wiedzy powinien posiadać absolwent szkoły, by móc stać się dobrym pracownikiem. Kolejny ważny aspekt kształcenia to **dobór metod nauczania odpowiednich** dla przedstawicieli generacji Z. Od wielu lat mówi się o odejściu od metod podających na rzecz kształcenia poszukującego. W podstawie programowej mocno wyartykułowano znaczenie pracy nad projektami edukacyjnymi – teraz traktowanych jako działanie zespołowe lub indywidualne. Powinny być one wykonywane przy zastosowaniu technologii informacyjno-komunikacyjnych. Podkreślono też rolę prac badawczych i zajęć terenowych. Mocno akcentowane są również metody ćwiczeniowe, w tym tak ważne w geografii jak praca z mapą ścienną, z mapami w atlasie i innymi dostępnymi w różnych źródłach, w tym – mapami konturowymi. Nowym elementem w podstawie programowej jest stosowanie nauczania wyprzedzającego, tak istotnego w kształtowaniu lekcji opartych na samodzielnym dochodzeniu do wiedzy (red. Stanisław Dylak: „Strategia nauczania wyprzedzającego”, Ogólnopolska Fundacja Edukacji Komputerowej, Poznań 2013). Kolejny nowy element tej reformy to wprowadzenie eksperymentu edukacyjnego, który z założenia uwzględnia współpracę szkoły z placówkami naukowymi. Oczywiście przy konstruowaniu lekcji nie możemy pomijać badań z zakresu neuronauki, w tym neurobiologii i neuroedukacji.

1 marca 2017 r. pojawiło się rozporządzenie MEN w sprawie dopuszczania do użytku szkolnego podręczników (Dziennik Ustaw z dnia 6 marca 2017 r., poz. 481). Wydawnictwo OPERON jest znanym na rynku wydawniczym wydawcą podręczników i obudowy dydaktycznej dla nauczycieli. Autorzy podręczników z dużą starannością przygotowują treści poszczególnych działów. Programowi i podręcznikom towarzyszą plan wynikowy oraz przykładowe scenariusze zajęć. Operon rokrocznie opracowuje również egzaminy próbne i próbne matury dla uczniów polskich szkół. Nauczyciele, decydując się na wybór podręcznika, mogą więc skorzystać z bogatej oferty wydawnictwa. Ponadto należy dodać, że z myślą o rozwoju osobistym nauczycieli od kilku lat przygotowywane są bezpłatne **kursy e-learningowe** (płatność dotyczy wyłącznie egzaminu). Z ich aktualną ofertą można się zapoznać na stronie wydawnictwa. Kursy te podejmują ważne i aktualne tematy, jak chociażby e-learning dotyczący ewaluacji wewnętrznej czy reformy edukacji.

I. Ogólne założenia programu

Program nauczania geografii to kontynuacja treści realizowanych w edukacji wczesnoszkolnej i na lekcjach przyrody w klasie czwartej. **Na lekcjach przyrody** uczeń poznaje najbliższe otoczenie szkoły, a w nim – składniki krajobrazu (cechy i zmiany). Aby ten cel osiągnąć, prowadzi obserwacje, badania i doświadczenia – z zastosowaniem lupy, taśmy mierniczej, lornetki itp. Ma również opanować umiejętność orientowania się w terenie oraz korzystania z planu, mapy i kompasu. Ważnym elementem jest dostrzeganie zależności pomiędzy składnikami środowiska przyrodniczego oraz pomiędzy składnikami środowiska a działalnością człowieka. W podstawie programowej zwrócono uwagę na komunikowanie się z innymi oraz na współpracę w grupie. To dwie z podstawowych umiejętności kluczowych, w wersji realizowanej przez Program KREATOR (który mocno akcentował tzw. umiejętności miękkie) jako efektywne komunikowanie się oraz współdziałanie w zespole, bardzo przydatne w życiu każdego człowieka. Działania powinny być dokumentowane w postaci opisu, fotografii lub rysunku.

Już w klasie czwartej uczniowie analizują, porównują, klasyfikują i korzystają z różnych źródeł informacji. W zakresie kształtowania postaw (wychowania) w podstawie programowej zwrócono uwagę „na uważne obserwowanie zjawisk przyrodniczych a ponadto na dostrzeganie wielostronnej wartości przyrody w integralnym rozwoju człowieka”. Kolejne ważne kwestie to rozwijanie wrażliwości na wszelkie przejawy życia i piękno natury oraz na przyjmowanie postaw współodpowiedzialności za stan środowiska przyrodniczego. Już na poziomie klasy czwartej uczeń ma rozróżniać **eksperyment, doświadczenie i obserwację** jako sposoby poznawania przyrody. Do działów szczególnie ważnych w dalszej edukacji geograficznej należą:

I. Sposoby poznawania przyrody

II. Orientacja w terenie

III. Pogoda, składniki pogody, obserwacje pogody

VI. Środowisko przyrodnicze najbliższej okolicy

VII. Środowisko antropogeniczne i krajobraz najbliższej okolicy szkoły.

Zaplanowano również **zajęcia terenowe**, które dotyczą:

- wyznaczania kierunków głównych za pomocą kompasu oraz drogi Słońca nad widnokrzem, wskazywanie momentu górowania Słońca
- pomiarów składników pogody i dokumentowanie tego
- wykonania szkicu, czytanie mapy i orientowanie jej w terenie
- wycieczki na pole, łąkę, do lasu lub do parku – rozpoznawanie pospolitych gatunków roślin i zwierząt
- obserwacji cieku wodnego lub linii brzegowej jeziora, rozpoznawania i nazywania pospolitych organizmów żyjących w wodzie, obserwacji przystosowania roślin i zwierząt do życia w warunkach wodnych.

Autorzy podstawy programowej wskazują na wykorzystanie istniejących w okolicy obiektów edukacyjnych w czasie tychże zajęć, np. ścieżek dydaktycznych i/lub wirtualnych wycieczek do muzeum. Wskazano również na niezbędne środki dydaktyczne w pracowniach przyrody. Na zajęciach z tego przedmiotu powinny być preferowane metody aktywizujące. Wymienione powyżej elementy są ważne z punktu widzenia dalszej edukacji

geograficznej.

Tak przygotowany uczeń, wyposażony w wiedzę i umiejętności, z kształtowaną postawą wrażliwości na otaczający go świat (na razie w wymiarze regionalnym) rozpoczyna w klasie piątej naukę geografii. Trwa ona do końca szkoły podstawowej, lecz wymiar godzin przeznaczony na realizację treści geograficznych jest zróżnicowany – w klasach V, VI i VIII po jednej godzinie w tygodniu, a w klasie VII – dwie godziny. W sumie na całość edukacji geograficznej przewidziano 5 godzin w ramowym planie tygodniowym.

W klasie V rozpoczynamy od poznania mapy Polski i krajobrazów naszego kraju, a następnie przechodzimy do mapy świata i jego krajobrazów. Trzeba pamiętać, że w klasie VII podczas omawiania zagadnień dotyczących Polski nie ma już działu związanego z krajobrazami, są tylko przykłady relacji pomiędzy elementami środowiska geograficznego. Dlatego w klasie V warto zwrócić uwagę na cechy przewodnie poszczególnych krain geograficznych, aby na tej wiedzy bazować w klasie VII podczas omawiania wspomnianych relacji.

W klasie VI uczeń poznaje skutki ruchów Ziemi dla naszego codziennego życia. Zaproponowane są zajęcia terenowe poświęcone obserwacjom wysokości Słońca w południe z zastosowaniem gnomonu w różnych porach dnia i roku. Z podstawy programowej usunięto część obliczeniową dotyczącą czasu oraz wysokości Słońca w południe. Jest to o tyle ważne, że w układzie podstawy programowej ten dział wyprzedza dział dotyczący współrzędnych geograficznych. Następnie uczeń poznaje środowisko Europy, w tym nieco dokładniej sąsiadów Polski.

Klasa VII to czas poświęcony Polsce. Naukę rozpoczynamy od środowiska przyrodniczego Polski na tle poznanej wcześniej Europy. Następnie omawiamy społeczeństwo i gospodarkę Polski na tle Europy. Nie ma w podstawie kolei zagadnień dotyczących pasów ukształtowania powierzchni i krain geograficznych, a omawiane są relacje pomiędzy elementami środowiska geograficznego na przykładzie wskazanych obszarów w Polsce. Kolejne dwa działy mają duży walor wychowawczy i kształtujący postawy obywatelskie, ponieważ uczniowie poznają swój region pod kątem walorów przyrodniczych, jak i również kulturowych. „Małą ojczyzną” autorzy podstawy programowej nazywają przestrzeń w wymiarze lokalnym: gmina – miasto, wieś, dzielnica dużego miasta czy układ lokalny o nieokreślonych granicach administracyjnych. Z takim obszarem uczeń ma się identyfikować, czuć się współodpowiedzialnym za niego.

W klasie VIII pozostały do omówienia pozostałe kontynenty. Dotychczas obok nich była umieszczana Europa, a często również dział dotyczący sąsiadów Polski. Ponieważ jednak te zagadnienia przewidziano wcześniej, w klasie VIII jest więcej godzin na realizację tematów dotyczących kontynentów. I tak – na omawianie zagadnień dotyczących Afryki przeznaczono kilka lekcji, a nie zaledwie dwie czy trzy, jak było do tej pory. Podobnie w przypadku obu Ameryk i Azji liczba godzin przeznaczonych na omawianie tej tematyki wzrosła.

II. Cele kształcenia i wychowania – zawarte w podstawie programowej

Ogólne cele kształcenia w szkole podstawowej:

- 1) *wprowadzenie uczniów w świat wartości, w tym ofiarności, współpracy, solidarności, altruizmu, patriotyzmu i szacunku dla tradycji, wskazywanie wzorców postępowania i budowanie relacji społecznych, sprzyjających bezpiecznemu rozwojowi ucznia;*
- 2) *wzmacnianie poczucia tożsamości indywidualnej, kulturowej, narodowej, regionalnej i etnicznej;*
- 3) *formowanie u uczniów poczucia godności własnej osoby i szacunku dla godności innych osób;*
- 4) *rozwijanie kompetencji, takich jak: kreatywność, innowacyjność i przedsiębiorczość;*
- 5) *rozwijanie umiejętności krytycznego i logicznego myślenia, rozumowania, argumentowanie i wnioskowania;*
- 6) *ukazywanie wartości wiedzy jako podstawy do rozwoju umiejętności;*
- 7) *rozbudzanie ciekawości poznawczej uczniów oraz motywacji do nauki;*
- 8) *wyposażenie uczniów w taki zasób wiadomości oraz kształtowanie takich umiejętności, które pozwalają w sposób bardziej dojrzały i uporządkowany zrozumieć świat;*
- 9) *wspieranie ucznia w rozpoznawaniu własnych predyspozycji i określaniu drogi dalszej edukacji;*
- 10) *wszechstronny rozwój osobowy ucznia przez pogłębianie wiedzy oraz zaspokajanie i rozbudzanie jego naturalnej ciekawości poznawczej;*
- 11) *kształtowanie postawy otwartej wobec świata i innych ludzi, aktywności w życiu społecznym oraz odpowiedzialności za zbiorowość;*
- 12) *zachęcanie do zorganizowanego i świadomego samokształcenia opartego na umiejętności przygotowania własnego warsztatu pracy;*
- 13) *ukierunkowanie ucznia ku wartościom.*

Cele kształcenia – wymagania ogólne – Geografia:

1. *Opanowanie podstawowego słownictwa geograficznego w celu opisywania oraz wyjaśniania występujących w środowisku geograficznym zjawisk i zachodzących w nim procesów.*
2. *Poznanie wybranych krajobrazów Polski i świata, ich głównych cech i składników.*
3. *Poznanie głównych cech środowiska geograficznego Polski, własnego regionu oraz najbliższego otoczenia – „małej ojczyzny”, a także wybranych krajów i regionów Europy i świata.*
4. *Poznanie zróżnicowanych form działalności człowieka w środowisku, ich uwarunkowań i konsekwencji oraz dostrzeganie potrzeby racjonalnego gospodarowania zasobami przyrody.*

5. *Rozumienie zróżnicowania przyrodniczego, społeczno-gospodarczego i kulturowego świata.*
6. *Identyfikowanie współzależności między elementami środowiska przyrodniczego i społeczno-gospodarczego oraz związków i zależności w środowisku geograficznym w skali lokalnej, regionalnej i globalnej.*
7. *Określanie prawidłowości w zakresie przestrzennego zróżnicowania warunków środowiska przyrodniczego oraz form życia i różnych form działalności człowieka.*
8. *Integrowanie wiedzy przyrodniczej z wiedzą społeczno-ekonomiczną i humanistyczną.*

Umiejętności rozwijane w ramach kształcenia ogólnego w szkole podstawowej:

- 1) *sprawne komunikowanie się w języku polskim oraz w językach obcych nowożytnych;*
- 2) *sprawne wykorzystanie narzędzi matematyki w życiu codziennym, a także kształcenie myślenia matematycznego;*
- 3) *poszukiwanie, porządkowanie, krytyczna analiza oraz wykorzystanie informacji z różnych źródeł;*
- 4) *kreatywne rozwiązywanie problemów z różnych dziedzin ze świadomym wykorzystaniem metod i narzędzi wywodzących się z informatyki, w tym programowanie;*
- 5) *rozwiązywanie problemów, również z wykorzystywaniem technik mediacyjnych;*
- 6) *praca w zespole i społeczna aktywność;*
- 7) *aktywny udział w życiu kulturalnym szkoły, środowiska lokalnego oraz kraju.*

Jak widać z tych zapisów z podstawy programowej, dużą uwagę należy poświęcić na umiejętności kluczowe. Wśród nich pojawiły się umiejętność stosowania technik mediacyjnych i umiejętności społeczne – aktywnego udziału w życiu środowiska lokalnego.

Umiejętności i stosowanie wiedzy geograficznej w praktyce:

1. *Prowadzenie obserwacji i pomiarów w terenie, analizowanie pozyskanych danych i formułowanie wniosków na ich podstawie.*
2. *Korzystanie z planów, map, fotografii, rysunków, wykresów, diagramów, danych statystycznych, tekstów źródłowych oraz technologii informacyjno-komunikacyjnych w celu zdobywania, przetwarzania i prezentowania informacji geograficznych.*
3. *Interpretowanie map różnej treści.*
4. *Określanie związków i zależności między poszczególnymi elementami środowiska przyrodniczego, społeczno-gospodarczego i kulturowego, formułowanie twierdzenia o prawidłowościach, dokonywanie uogólnień.*
5. *Ocenianie zjawisk i procesów społeczno-kulturowych oraz gospodarczych zachodzących w Polsce i w różnych regionach świata.*
6. *Stawianie pytań, formułowanie hipotez oraz proponowanie rozwiązań problemów dotyczących środowiska geograficznego.*
7. *Podejmowanie nowych wyzwań oraz racjonalnych działań prośrodowiskowych i społecznych.*

8. *Rozwijanie umiejętności percepcji przestrzeni i wyobraźni przestrzennej.*
9. *Podjmowanie konstruktywnej współpracy i rozwijanie umiejętności komunikowania się z innymi.*
10. *Wykorzystywanie zdobytej wiedzy i umiejętności geograficznych w życiu codziennym.*

Kształtowanie postaw:

1. *Rozpoznawanie swoich predyspozycji i talentów oraz rozwijanie pasji i zainteresowań geograficznych.*
2. *Łączenie racjonalności naukowej z refleksją nad pięknem i harmonią świata przyrody oraz dziedzictwem kulturowym ludzkości.*
3. *Przyjmowanie postawy szacunku do środowiska przyrodniczego i kulturowego oraz rozumienie potrzeby racjonalnego w nim gospodarowania.*
4. *Rozwijanie w sobie poczucia tożsamości oraz wykazywanie postawy patriotycznej, wspólnotowej i obywatelskiej.*
5. *Kształtowanie poczucia dumy z piękna ojczystej przyrody i dorobku narodu (różnych obiektów dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego własnego regionu i Polski, krajobrazów Polski, walorów przyrodniczych, kulturowych, turystycznych oraz sukcesów polskich przedsiębiorstw na arenie międzynarodowej).*
6. *Kształtowanie pozytywnych – emocjonalnych i duchowych – więzi z najbliższym otoczeniem, krajem ojczystym, a także z całą planetą Ziemią.*
7. *Rozwijanie zdolności percepcji najbliższego otoczenia i miejsca rozumianego jako „oswojona” najbliższa przestrzeń, której nadaje pozytywne znaczenia.*
8. *Rozwijanie postawy współodpowiedzialności za stan środowiska geograficznego, kształtowanie ładu przestrzennego oraz przyszłego rozwoju społeczno-kulturowego i gospodarczego „małej ojczyzny”, własnego regionu i Polski.*
9. *Przelamywanie stereotypów i kształtowanie postawy szacunku, zrozumienia, akceptacji i poszanowania innych kultur przy jednoczesnym zachowaniu poczucia wartości dziedzictwa kulturowego własnego narodu i własnej tożsamości.*

III. Treści programu i szczegółowe osiągnięcia ucznia

<i>Klasa V</i>		
<i>Materiał z podstawy programowej</i>	<i>Treści nauczania i wymagania szczegółowe z podstawy programowej</i>	<i>Szczegółowe osiągnięcia i działania ucznia</i> <i>Uczeń:</i>
Dział I. Mapa Polski		
Czym zajmuje się geografia?		<ul style="list-style-type: none"> – wyjaśnia pochodzenie słowa „geografia” – potrafi wskazać obszary zainteresowań nauk o Ziemi, np. klimat, ukształtowanie powierzchni, skały, ludność, gospodarka itp.
Mapa ogólnogeograficzna, krajobrazowa, turystyczna (drukowana i cyfrowa).	<ul style="list-style-type: none"> – czyta treść mapy Polski – stosuje legendę mapy do odczytywania informacji – rozpoznaje na mapie składniki krajobrazu Polski 	<ul style="list-style-type: none"> – wie, jakie elementy zawiera legenda mapy – wskazuje przykłady znaków topograficznych punktowych, liniowych i powierzchniowych – orientuje kierunki na mapie – rozróżnia mapy fizyczną, turystyczną i krajobrazową – drukowaną oraz cyfrową – potrafi wskazać na mapie przykłady form ukształtowania powierzchni Polski – linię brzegową, nizinę, dolinę rzeczną, kotlinę, wyżynę oraz obszar górski, szczyt – wskazuje obiekty antropologiczne – miasto, drogę lub trasę kolejową, granicę państwa, obszar parku narodowego itp.
Skala mapy.	<ul style="list-style-type: none"> – stosuje skalę mapy do obliczania odległości między wybranymi obiektami 	<ul style="list-style-type: none"> – wymienia rodzaje mapy – zamienia skalę liczbową na mianowaną i graficzną – stosuje skalę do obliczania odległości między obiektami, np. pomiędzy dwoma miastami z Polski czy Europy
Jak odczytywać	– czyta treść mapy lub planu	– orientuje mapę w terenie

informacje z mapy? (ZT)	miasta – najbliższego otoczenia szkoły, odnosząc je do elementów środowiska geograficznego obserwowanych w terenie	<ul style="list-style-type: none"> – lokalizuje obiekty na mapie i w terenie – potrafi wyznaczyć trasę wycieczki, określić jej długość (skala mapy) i wędrować zgodnie z nią, identyfikując mijane obiekty – w czasie wycieczki prowadzi obserwacje i notatki, np. o obiektach, napotykanym roślinach czy zwierzętach; wykonuje pomiary – np. mierzy szerokość koryta czy doliny rzecznej, długość i szerokość jakiegoś obiektu
Czytamy plan miasta. (ZT)		<ul style="list-style-type: none"> – orientuje plan w terenie – potrafi korzystać z GPS lub dostępnych aplikacji (telefon komórkowy itp.) – wędruje z planem trasą ustaloną wcześniej z grupą lub podaną przez nauczyciela, odszukując obiekty na planie i w terenie – w czasie wycieczki prowadzi obserwacje i notatki, np. o obiektach, napotykanym roślinach czy zwierzętach; wykonuje pomiary – np. mierzy szerokość koryta czy doliny rzecznej, długość i szerokość jakiegoś obiektu
Dział II. Krajobrazy Polski.		
Krajobraz wysokogórski Tatr.	<ul style="list-style-type: none"> – wskazuje na mapie położenie krain geograficznych Polski – przedstawia główne cechy krajobrazów Polski, wykazuje ich zróżnicowanie – rozpoznaje krajobrazy Polski w opisach oraz na filmach i ilustracjach – przedstawia podstawowe zależności między składnikami 	<ul style="list-style-type: none"> – wskazuje na mapie Polski położenie Tatr, a także określa ich położenie w stosunku do położenia swojego miejsca zamieszkania – wymienia główne cechy krajobrazu wysokogórskiego – na podstawie zdjęcia, filmu – przedstawia zależności między wysokością nad

	<p>poznawanych krajobrazów</p> <ul style="list-style-type: none"> – opisuje zajęcia, tradycje rodzinne zwyczaje mieszkańców wybranych krain geograficznych Polski – opisuje najważniejsze obiekty dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego Polski oraz wskazuje je na mapie – przedstawia pozytywne i negatywne zmiany 	<p>poziomem morza a klimatem wysokogórskim, roślinnością i działalnością człowieka</p> <ul style="list-style-type: none"> – rozumie, jakie jest znaczenie turystyki dla mieszkańców regionu – opisuje tradycyjne zajęcia ludności, ich zwyczaje i tradycje – np. język, strój regionalny, potrawy – budownictwo, tańce ludowe
Krajobraz Wyżyny Krakowsko-Częstochowskiej.	<p>w krajobrazach powstałe w wyniku działalności człowieka</p> <ul style="list-style-type: none"> – dokonuje oceny krajobrazu najbliższego otoczenia szkoły pod względem jego piękna oraz ładu i estetyki – zagospodarowania podczas zajęć realizowanych w terenie oraz proponuje zmiany w jego zagospodarowaniu – przyjmuje postawę szacunku wobec środowiska przyrodniczego i kulturowego Polski 	<ul style="list-style-type: none"> – wskazuje na mapie Polski położenie Wyżyny Krakowsko-Częstochowskiej, a także określa jej położenie w stosunku do położenia swojego miejsca zamieszkania – określa, czym wyróżnia się ten region pod względem budujących go skał i form ukształtowania powierzchni powstałych na skutek zjawisk krasowych – wymienia przykłady ciekawych form krasu powierzchniowego i podziemnego wstępujących w tym regionie – potrafi wskazać na mapie obiekty Szlaku Orlich Gniazd
Krajobraz Niziny Mazowieckiej.		<ul style="list-style-type: none"> – wskazuje na mapie Polski położenie Niziny Mazowieckiej, a także określa jej położenie w stosunku do położenia swojego miejsca zamieszkania – charakteryzuje środowisko geograficzne regionu, w tym zwraca uwagę na układ sieci rzecznej i położenie Puszczy Kampinoskiej, a także na rozwój sieci osadniczej – uzasadnia, jak położenie

		<p>stolicy kraju wpłynęło na rozwój gospodarczy regionu</p> <ul style="list-style-type: none"> – gromadzi informacje o walorach turystycznych regionu
Krajobraz Pojezierza Mazurskiego.		<ul style="list-style-type: none"> – wskazuje na mapie Polski położenie Pojezierza Mazurskiego, a także określa jego położenie w stosunku do położenia swojego miejsca zamieszkania – wymienia elementy rzeźby polodowcowej występujące na pojezierzach – uzasadnia wpływ środowiska przyrodniczego na rozwój gospodarki (w tym – turystyki) – opisuje zajęcia, tradycje rodzinne zwyczaje mieszkańców Mazur
Krajobraz nadmorski Pobrzeża Słowińskiego.		<ul style="list-style-type: none"> – wskazuje na mapie Polski położenie Pobrzeża, a także określa jego położenie w stosunku do położenia swojego miejsca zamieszkania – charakteryzuje cechy krajobrazu nadmorskiego – wie, jak położenie nad morzem determinuje rozwój gospodarczy – opisuje zajęcia, tradycje rodzinne zwyczaje mieszkańców Pobrzeża – wymienia walory turystyczne terenów nadmorskich
Krajobraz wielkomiejski – na przykładzie Warszawy. (NW)		<ul style="list-style-type: none"> – wskazuje na mapie Polski położenie Warszawy, omawia trasę podróży z miejsca zamieszkania do stolicy – wymienia funkcje, jakie pełni stolica państwa – potrafi na planie Warszawy odszukać ważne obiekty, np. siedzibę Sejmu, Pałac

		<p>Prezydencki, Zamek Królewski, Trakt Królewski, Pałac Kultury i Nauki, Centrum Nauki Kopernik, Muzeum Powstania Warszawskiego itp.</p> <ul style="list-style-type: none"> – poszukuje dowodów na to, że Warszawa jest miastem wielokulturowym – na przykładzie Warszawy wyjaśnia, na czym polega zespół miejski – aglomeracja (monocentryczna)
<p>Krajobraz miejsko-przemysłowy Wyżyny Śląskiej.</p>		<ul style="list-style-type: none"> – wskazuje na mapie Polski położenie Wyżyny Śląskiej, a także określa jej położenie w stosunku do położenia swojego miejsca zamieszkania – omawia cechy przewodnie regionu: krajobraz miejsko-przemysłowy – rozumie, jakie były przyczyny jego rozwoju gospodarczego – silnie uprzemysłowiony, zurbanizowany (występowanie surowców mineralnych) – potrafi wytłumaczyć, jak silne uprzemysłowienie wpłynęło na środowisko przyrodnicze i jakie zmiany wprowadzano w tym regionie w ostatnich latach w celu jego rekultywacji – poszukuje nazw potraw kuchni śląskiej oraz informacji o gwarze śląskiej – odczytuje z mapy nazwy miast zespołu miejskiego/konurbacji, porównuje ten typ zespołu miejskiego z aglomeracją Warszawy
<p>Krajobraz rolniczy</p>		<ul style="list-style-type: none"> – wskazuje na mapie Polski

Wyżyny Lubelskiej.		<p>położenie Wyżyny Lubelskiej, a także określa jej położenie w stosunku do położenia swojego miejsca zamieszkania</p> <ul style="list-style-type: none"> – rozumie, dlaczego od dawna region ten jest regionem rolniczym – wymienia elementy krajobrazu rolniczego – podaje przykłady zakładów przemysłowych regionu powstałych na bazie rozwoju rolnictwa – cukrownia, młyny (Lubella), mleczarnie, zakłady zielarskie (Herbapol) – oraz innych zakładów produkujących artykuły spożywcze
Dział III. Lądy i oceany na Ziemi.		
Rozmieszczenie lądów i oceanów na Ziemi.	<ul style="list-style-type: none"> – wskazuje na globusie i mapie świata: bieguny, równik, południk zerowy i 180°, półkule, zwrotniki i koła podbiegunowe – wymienia nazwy kontynentów i oceanów oraz wskazuje ich położenie na globusie i mapie świata oraz określa ich położenie względem równika i południka zerowego 	<ul style="list-style-type: none"> – wymienia nazwy kontynentów i oceanów w kolejności od największego do najmniejszego (lub odwrotnie), wskazując je na globusie i na mapie świata – wskazuje na mapie i globusie bieguny, równik, południk zerowy i 180°, półkule, zwrotniki i koła podbiegunowe – określa położenie kontynentów względem równika i południka zerowego (na których półkulach N i S, E i W) – odszukuje na mapie w atlasie i podpisuje na mapie konturowej świata przykłady cieśnin międzykontynentalnych, omawiając, które akweny łączą, a które kontynenty

		rozdzielają
Ukształtowanie powierzchni lądów i oceanów.	– wskazuje wielkie formy ukształtowania powierzchni Ziemi i akweny morskie	<ul style="list-style-type: none"> – wymienia i krótko charakteryzuje elementy ukształtowania powierzchni Ziemi, potrafi je wskazać na mapach kontynentów – wymienia elementy ukształtowania dna oceanów, potrafi je wskazać na mapach – odszukuje na mapach najwyższych szczytów i obszarów depresyjnych na kontynentach oraz przykładów najgłębszych rowów oceanicznych na oceanach – na mapie konturowej dowolnego kontynentu oznacza wybrane łańcuchy górskie, ich najwyższe szczyty i obszary depresyjne, podpisuje elementy linii brzegowej – morza, cieśniny, półwyspy, wyspy i archipelagi
Wyprawy geograficzne. (NW)	– wskazuje wielkie formy ukształtowania powierzchni Ziemi i akweny morskie na trasach pierwszych wypraw geograficznych	<ul style="list-style-type: none"> – zna nazwiska wielkich podróżników odkrywców (np. F. Magellan, K. Kolumb, Vasco da Gama) oraz trasy ich wypraw – na mapach konturowych oznacza trasy ich podróży – gromadzi informacje o wybranym podróżniku lub przygotowuje o nim prezentację multimedialną, folder itp. – zna wybranych polskich podróżników i odkrywców oraz wie, czego dokonali (np. Paweł Edmund Strzelecki, Henryk Arctowski, Bronisław Malinowski, Marek Kamiński, Tony Halik, Martyna Wojciechowska)

Dział IV. Krajobrazy świata.		
<p>Krajobraz wilgotnego lasu równikowego i lasu strefy umiarkowanej. (D)</p>	<ul style="list-style-type: none"> – wskazuje na mapie położenie poznawanych typów krajobrazów – odczytuje wartość i opisuje przebieg temperatury powietrza oraz rozkład opadów atmosferycznych na podstawie klimatogramów i map klimatycznych – przedstawia główne cechy i porównuje poznawane krajobrazy świata oraz rozpoznaje je w opisach, na filmach i ilustracjach – rozpoznaje rośliny i zwierzęta typowe dla poznawanych krajobrazów – prezentuje niektóre przykłady budownictwa, sposobów gospodarowania, głównych zajęć mieszkańców poznawanych obszarów – identyfikuje współzależności między składnikami poznawanych krajobrazów i warunkami życia człowieka 	<ul style="list-style-type: none"> – odszukuje na mapach kontynentów miejsca, w których występuje las równikowy i lasy strefy umiarkowanej – odczytuje wartość i opisuje przebieg temperatury powietrza oraz rozkład opadów atmosferycznych na podstawie klimatogramu stacji z danej strefy, zwracając uwagę na amplitudę roczną i sumę opadów – rozpoznaje rośliny i zwierzęta typowe dla lasu równikowego i lasu strefy umiarkowanej – prezentuje niektóre przykłady budownictwa, sposobów gospodarowania, głównych zajęć mieszkańców poznawanych obszarów – dyskutuje o tym, jakie zagrożenie dla całej planety niesie wycinka lasów równikowych (deforestacja)
<p>Krajobraz sawanny.</p>	<ul style="list-style-type: none"> – ustala zależności między położeniem wybranych krajobrazów na kuli ziemskiej, warunkami i głównymi cechami krajobrazów 	<ul style="list-style-type: none"> – wskazuje na mapie położenie sawanny na kuli ziemskiej – rozpoznaje rośliny i zwierzęta typowe dla poznawanego krajobrazu, nawiązując do warunków klimatycznych tej strefy (rozkład opadów) – identyfikuje współzależności między składnikami poznawanych krajobrazów i warunkami życia człowieka
<p>Krajobrazy pustynne pustyni gorącej i lodowej.</p>		<ul style="list-style-type: none"> – wskazuje na mapie położenie pustyni gorącej i pustyni lodowej – porównuje warunki klimatyczne panujące na obu pustyniach

		<ul style="list-style-type: none"> – charakteryzuje cechy pustyni gorącej i lodowej – rozpoznaje rośliny i zwierzęta typowe dla poznawanych krajobrazów – rozumie, jak warunki środowiska przyrodniczego wpływają na życie i działalność gospodarczą człowieka – potrafi zaplanować podróż na obie pustynie (odpowiedni strój)
Krajobraz śródziemnomorski.		<ul style="list-style-type: none"> – wskazuje na mapie położenie strefy śródziemnomorskiej – omawia warunki przyrodnicze panujące w tej strefie – podaje przykłady zajęć ludności mieszkającej w strefie śródziemnomorskiej, w tym w usługach (np. turystyka) – odszukuje na mapach znane miejsca (miasta, regiony) słynące z turystyki
Krajobraz wysokogórski Himalajów.		<ul style="list-style-type: none"> – wskazuje na mapie położenie Himalajów, a także najwyższych łańcuchów górskich na innych kontynentach – wymienia elementy krajobrazu wysokogórskiego – rozumie, jak duża wysokość nad poziomem morza wpływa na poszczególne składniki pogody/klimatu – charakteryzuje piętra roślinne w Himalajach – rozumie, jakie zagrożenia wynikają ze wspinaczki wysokogórskiej dla organizmu człowieka – gromadzi informacje na temat zdobywców himalajskich

		<p>szczytów, w tym Polaków (Jerzy Kukuczka, Wanda Rutkiewicz, Leszek Cichy i Krzysztof Wielicki, Andrzej Bargiel – skialpinizm i inni)</p>
<p>Strefowość a piętrowość klimatyczno-roślinna na świecie. (G)</p>		<p>– wskazuje na mapie położenie poznanych typów krajobrazów</p> <p>– potrafi do każdej strefy dopasować charakterystyczne dla niej rośliny i zwierzęta, zajęcia ludności, przykłady budownictwa</p> <p>– dokonuje wyboru strefy, w której chciałby żyć, i uzasadnia jego wybór</p>
<p>Klasa VI</p>		
<p>Dział V. Ruchy Ziemi.</p>		
<p>Obserwacja wysokości Słońca, wyznaczanie kierunków w terenie (ZT)</p>	<p>– dokonuje pomiaru wysokości Słońca w trakcie zajęć w terenie oraz porównuje wyniki uzyskane w różnych porach dnia i roku</p>	<p>– wyznacza w terenie kierunki południowy i północny</p> <p>– prowadzi pomiar wysokości Słońca w południe przy pomocy gnomonu, wykonuje rysunek do pomiaru (najlepiej w okolicy dni równonocy i przesilen, uzależnione od warunków pogodowych)</p>
<p>Ziemia w Układzie Słonecznym. (D)</p>		<p>– wymienia rodzaje ciał niebieskich, podając przykład każdego i cechy, które go wyróżniają od innych</p> <p>– na rysunku przedstawia położenie planet Układu Słonecznego, zwracając uwagę na ich odległość od Słońca i wielkość promienia</p> <p>– poszukuje informacji o wybranych dwóch planetach i porównuje je ze sobą</p> <p>– po obejrzeniu filmu, np. z serii „Kosmos”, dyskutuje, jakie są możliwości wypraw kosmicznych pod kątem celów wypraw, kosztów,</p>

		niebezpieczeństw itp.
Ruch obrotowy Ziemi.	<ul style="list-style-type: none"> – demonstruje przy użyciu modelu (globusa lub tellurium) ruch obrotowy Ziemi, określa jego kierunek, czas trwania, miejsca wschodu i zachodu Słońca oraz południa słonecznego – wyjaśnia związek między ruchem obrotowym a widomą wędrówką i górowaniem Słońca, istnieniem dnia i nocy, dobowym rytmem życia człowieka i przyrody, występowanie stref czasowych 	<ul style="list-style-type: none"> – demonstruje na modelu lub za pomocą globusa ruch obrotowy Ziemi – charakteryzuje cechy ruchu obrotowego (kierunek, droga, czas trwania i prędkość/szybkość – na równiku, na południku 60°, w okolicach okołobiegunowych) – wyjaśnia, dlaczego nie odczuwamy tego ruchu – określa, jaki jest wpływ ruchu obrotowego na życie mieszkańców naszej planety
Wpływ ruchu obrotowego na rytm życia człowieka.		<ul style="list-style-type: none"> – wyjaśnia związek pomiędzy ruchem obrotowym a widomą wędrówką i górowaniem Słońca (nawiązanie do lekcji terenowej) – wyjaśnia związek między ruchem obrotowym a występowaniem dnia i nocy – wykaże, jaki ma to wpływ na życie ludzi, roślin i zwierząt (dzienny i nocny tryb życia) – konstruuje mapę stref czasowych – na przykładzie fragmentu części europejskiej (południk środkowy strefy, granice stref, czas obowiązujący w danej strefie) – wie, dlaczego w 1916 r. wprowadzono czas zimowy i letni (przesłanki), jak sytuacja ta wygląda obecnie (kiedy zmienia się czas letni na zimowy i odwrotnie) – dla zainteresowanych – oblicza różnicę czasu słonecznego między dwoma punktami i określa czas strefowy na podstawie mapy

		stref czasowych <i>(jest to spoza nowej podstawy, ale uważam, że zainteresowani uczniowie powinni poznać te obliczenia)</i>
Ruch obiegowy Ziemi.	– demonstruje przy użyciu modeli (np. tellurium lub globusów) ruch obiegowy Ziemi	– demonstruje ruch obiegowy Ziemi za pomocą tellurium lub globusa) – wymienia cechy ruchu obiegowego Ziemi – droga po orbicie, kierunek i czas trwania, średnia prędkość – na rysunku schematycznym oznacza położenie Ziemi względem Słońca w dniach równonocy i przesilen, oznaczając kierunek obiegu Ziemi
Zmiany oświetlenia Ziemi w pierwszych dniach astronomicznych pór Ziemi.	– przedstawia zmiany w oświetleniu Ziemi w pierwszych dniach astronomicznych pór roku – wykazuje związek między ruchem obiegowym Ziemi a strefami jej oświetlenia oraz strefowym zróżnicowaniem klimatu i krajobrazów na Ziemi	– na rysunkach przedstawia oświetlenie Ziemi w dniach równonocy i przesilen oraz potrafi omówić te sytuacje (miejsce zenitalnego górowania Słońca, przebieg granicy dnia i nocy, miejsca występowania dnia i nocy polarnej)
Ruch obiegowy Ziemi a strefowe zróżnicowanie klimatu i krajobrazów Ziemi.		– wyjaśnia, jaki jest związek pomiędzy ruchem obiegowym Ziemi a jej oświetleniem w różnych szerokościach geograficznych (strefy oświetlenia) – określa, jaki to ma wpływ na nagrzanie powierzchni Ziemi – temperaturę powietrza i klimat, a przez to na zróżnicowanie krajobrazowe (roślinność, zwierzęta)
Dział VI. Współrzędne geograficzne		
Szerokość i długość geograficzna.	– odczytuje szerokość i długość geograficzną wybranych punktów na globusie i na mapie	– zna definicje szerokości i długości geograficznej – odczytuje je na mapie i globusie dla wskazanych miejsc i obszarów – potrafi na rysunku (na

		papierze milimetrowym) lub z mapy Polski odczytać wartości współrzędnych geograficznych w stopniach i minutach
Położenie matematyczno-geograficzne punktów i obszarów.	– na podstawie współrzędnych geograficznych wskazuje położenie punktów i obszarów na mapach w różnych skalach	– odszukuje obiekty na podstawie podanych współrzędnych geograficznych – określa położenie geograficzne obszarów, np. Afryki, wyspy – Grenlandii
Współrzędne geograficzne – ćwiczenia. (G)	– wyznacza w terenie współrzędne dowolnych punktów (za pomocą mapy lub GPS)	– nanosi położenie obiektów na podstawie ich współrzędnych na mapę konturową (gra dydaktyczna, można tutaj zastosować elementy grywalizacji – praca w grupach: „Podróż na tajemniczą wyspę”) (link do publikacji o grywalizacji poniżej) – określa, na którym kontynencie znajduje się dany obiekt, mając podane jego współrzędne
Dział VII. Geografia Europy		
Położenie i granice Europy. Podział polityczny Europy.	– charakteryzuje położenie, przebieg granic oraz linii brzegowej Europy – przedstawia podział polityczny Europy oraz rolę Unii Europejskiej w przemianach społecznych i gospodarczych kontynentu	– omawia położenie Europy na mapie fizycznej świata (w tym – przebieg granicy lądowej pomiędzy Europą i Azją), określa jej położenie geograficzno-matematyczne – odszukuje na mapie fizycznej kontynentu elementy linii brzegowej – na podstawie tego określa stopień rozwinięcia linii brzegowej Europy – na mapie konturowej podpisuje nazwy państw europejskich i ich stolic (w tym tzw. liliputów) – określa, które z nich należą do Unii Europejskiej – wie, jaki jest status Gibraltaru i Wyspy Man

		<ul style="list-style-type: none"> – objaśnia, czym jest enklawa i eksklawa na przykładzie Watykanu czy Obwodu Kaliningradzkiego – podaje przykłady na to, jak przynależność do Unii Europejskiej wpływa na rozwój gospodarki państw członkowskich
Środowisko przyrodnicze Europy.	– charakteryzuje ukształtowanie powierzchni Europy	<ul style="list-style-type: none"> – analizuje mapę fizyczną Europy, poszukując elementów ukształtowania pionowego Europy: łańcuchów górskich (ich nazw oraz wysokości najwyższych szczytów), wyżyn, nizin i obszarów depresyjnych – na mapie geologia – tektonika w atlasie poszukuje przykładów gór z fałdowania kaledońskiego i hercyńskiego (w rozumieniu stare góry) i alpejskiego (młode łańcuchy górskie) – analizuje występowanie typów gleb w Europie w nawiązaniu do stref klimatycznych – wymienia przykłady najdłuższych rzek Europy, największych i najgłębszych jezior oraz wskazuje je na mapie – wie, na których obszarach kontynentu występują powodzie (w której porze roku), a na których – niedobory wody
Islandia – na granicy płyt litosfery.	– na przykładzie Islandii określa związek między położeniem na granicy płyt litosfery a występowaniem wulkanów i trzęsień ziemi	<ul style="list-style-type: none"> – określa położenie Islandii na mapie Europy i na mapie płyt litosfery – poszukuje związków między położeniem na granicy płyt a występowaniem wulkanów i trzęsień ziemi

		<ul style="list-style-type: none"> – potrafi krótko omówić procesy, takie jak wulkanizm, trzęsienia ziemi i wybuchy gejzerów – wyszukuje innych obszarów na Ziemi o podobnym położeniu – charakteryzuje elementy środowiska geograficznego – w nawiązaniu do położenia i ich wpływu na życie i gospodarkę ludzi
Klimat Europy.	<ul style="list-style-type: none"> – przedstawia zróżnicowanie klimatyczne Europy oraz czynniki, które o nim decydują 	<ul style="list-style-type: none"> – zna nazwy stref klimatycznych występujących w Europie – odczytuje je z mapy stref klimatycznych – analizuje warunki klimatyczne kilku wybranych stacji (strefa śródziemnomorska, umiarkowana ciepła – z klimatu morskiego, przejściowego i kontynentalnego, umiarkowana chłodna) – wymienia czynniki mające wpływ na klimat Europy – poszukuje i gromadzi informacje o rekordach klimatycznych Europy dotyczące temperatur i sum opadów
Ludność Europy.	<ul style="list-style-type: none"> – wyjaśnia rozmieszczenie ludności oraz główne przyczyny i skutki starzenia się społeczeństw w Europie – wyjaśnia przyczyny i konsekwencje zróżnicowania demograficznego ludności Europy – przyjmuje postawę szacunku i zrozumienia innych kultur przy zachowaniu poczucia wartości dziedzictwa 	<ul style="list-style-type: none"> – analizuje mapę rozmieszczenia ludności w Europie i wskazuje miejsca o dużej i małej gęstości zaludnienia – zna strukturę wieku ludności Europy; rozumie, jakie są przyczyny i skutki starzenia się społeczeństwa – odszukuje na mapie i wymienia przykłady państw z dominującą/rdzenną

	kulturowego własnego kraju	<p>ludnością należącą do grup językowych: słowiańskiej, germańskiej, romańskiej, bałtyckiej, ugrofińskiej; potrafi wskazać języki, które nie należą do żadnej z tych grup, np. j. grecki</p> <p>– wskazuje przykłady państw z dominującą religią katolicką, wschodnią (prawosławną i grekokatolicką), protestancką</p> <p>– zna przykłady innych religii, które występują w Europie, i przyjmuje postawę szacunku wobec ich wyznawców</p>
Migracje w Europie – przyczyny i skutki. (D)	– ocenia społeczno-ekonomiczne i kulturowe konsekwencje migracji na obszarze Europy	<p>– rozumie, że migracje istnieją od początku życia ludzi na Ziemi</p> <p>– potrafi wskazać przykłady migracji z biosfery (roślin lub zwierząt)</p> <p>– zna rodzaje migracji ze względu na przyczynę (polityczne, religijne, ekonomiczne i społeczne)</p> <p>– podaje przykłady z historii narodów Europy migrujących w różnych okresach historycznych, np. Żydzi, Polacy, Irlandczycy, Włosi</p> <p>– wyjaśnia różnice pomiędzy statusem uchodźcy a migranta ekonomicznego</p> <p>– ocenia, jakie są skutki migracji (ekonomiczne, kulturowe) w nawiązaniu do lekcji o ludności Europy</p> <p>– dyskutuje na temat możliwości, jakie stwarzają migracje dla ludności migrującej, w tym dla uchodźców, nawiązując do sytuacji ludności migrującej z</p>

		Polski
Największe europejskie metropolie – Paryż i Londyn. (NW)	– określa podobieństwa i różnice między wielkimi miastami Europy: Londynem i Paryżem	– omawia położenie Paryża i Londynu – określa cechy wspólne i różnice pomiędzy tymi miastami – gromadzi informacje i przygotowuje krótką charakterystykę obu miast (uwzględnia w niej ich znaczenie na arenie międzynarodowej, ludność, ciekawe obiekty)
Rolnictwo Danii i Węgier.	– porównuje cechy rolnictwa Danii i Węgier	– omawia położenie obu państw na mapie Europy – porównuje cechy środowiska przyrodniczego (ukształtowanie powierzchni, klimat, sieć wodną, gleby) – charakteryzuje uprawę roślin i hodowlę zwierząt oraz produkcję przemysłu spożywczego obu państw
Zróżnicowanie energii pozyskiwanych w Europie. (D)	– wykazuje związek między cechami środowiska przyrodniczego wybranych krajów Europy a wykorzystywaniem różnych źródeł energii	– zna typy elektrowni opartych na konwencjonalnych i niekonwencjonalnych źródłach energii; wymienia ich wady i zalety – potrafi wskazać przykłady państw bazujących głównie na źródłach energii pochodzących ze spalania węgla kamiennego i brunatnego – wymienia państwa, które rozwinęły energetykę jądrową, wodną, wietrzną, geotermalną, w oparciu o biomasę – rozumie, jakie jest znaczenie produkcji energii dla prawidłowego rozwoju państw i dlaczego wzrasta zapotrzebowanie na energię na świecie i w Europie

		<ul style="list-style-type: none"> – dyskutuje na temat przyszłości rozwoju energetyki w Europie i na świecie
Nowoczesny przemysł i usługi we Francji.	<ul style="list-style-type: none"> – przedstawia znaczenie nowoczesnego przemysłu i usług w gospodarce na przykładzie Francji 	<ul style="list-style-type: none"> – omawia położenie Francji na mapie Europy – ocenia warunki środowiska przyrodniczego dla rozwoju rolnictwa (w nawiązaniu do przemysłu spożywczego) i przemysłu (baza surowcowa) we Francji – charakteryzuje główne gałęzie przemysłu Francji – wymienia produkty francuskie dostępne na rynkach Polski i świata; ocenia ich jakość – objaśnia, jaką funkcję pełnią usługi w rozwoju gospodarki Francji (w tym dochody z turystyki)
Turystyka w Europie Południowej.	<ul style="list-style-type: none"> – wykazuje związki między rozwojem turystyki w Europie Południowej a warunkami przyrodniczymi oraz dziedzictwem kultury śródziemnomorskiej 	<ul style="list-style-type: none"> – wskazuje kraje leżące w basenie Morza Śródziemnego – charakteryzuje warunki środowiska przyrodniczego (ukształtowanie powierzchni i klimat) pod kątem ich wykorzystania dla rozwoju gospodarczego, w tym turystyki – ocenia dziedzictwo kultury śródziemnomorskiej pod kątem jej oddziaływania na cywilizację światową (architektura, sztuka, filozofia, kuchnia itp.) – wymienia znane światowe obiekty dziedzictwa kulturowego basenu Morza Śródziemnego
Mapa Europy – ćwiczenia. (G)		<ul style="list-style-type: none"> – uczeń rozpoznaje obiekty geograficzne Europy (środowisko przyrodnicze, państwa) na podstawie zdjęć,

		opisu, współrzędnych geograficznych – lekcja w postaci gry dydaktycznej – za każdy poprawnie rozpoznany obiekt (quiz – opis obiektów, zdjęcia) lub oznaczony na mapie konturowej uczeń otrzymuje punkt
Dział VIII. Sąsiedzi Polski		
Zmiany w przemyśle Niemiec.	– charakteryzuje przemiany w strukturze przemysłu w Niemczech na przykładzie Nadrenii Północnej-Westfalii	– określa pozycję Niemiec w światowej gospodarce – wskazuje na mapie Północną Nadrenię-Westfalię i jej największe miasta – wyszukuje informacje (internet) na temat rozwoju przemysłu w Zagłębiu Ruhry, określając, jakie zmiany spowodowało to w środowisku – charakteryzuje przemiany w strukturze przemysłu w tym regionie w ostatnich latach oraz stopień rekultywacji środowiska
Walory turystyczne Litwy i Białorusi. (NW)	– projektuje trasę wycieczki po Litwie i Białorusi uwzględniając wybrane walory środowiska przyrodniczego i kulturowego	– omawia wielkość i położenie geograficzne obu państw, porównując je ze sobą (dostęp do morza –kraj śródlądowy) – na podstawie przygotowanych w domu informacji opracowuje trasę wycieczki na Litwę i Białoruś, uwzględniając walory przyrodnicze i obiekty dziedzictwa kulturowego
Czechy i Słowacja – co mają do zaoferowania turystom?	– przedstawia przykłady atrakcji turystycznych i rekreacyjno-sportowych Czech i Słowacji	– porównuje Czechy i Słowację pod względem elementów środowiska przyrodniczego – przedstawia w postaci folderu atrakcje turystyczne lub rekreacyjno-sportowe Czech i

		Słowacji (wykorzystując TIK)
Problemy gospodarcze i społeczne Ukrainy.	– rozumie problemy polityczne, społeczne i gospodarcze Ukrainy	– na podstawie map w atlasie przygotowuje charakterystykę środowiska geograficznego Ukrainy, zwracając uwagę na możliwości rozwoju gospodarki (baza surowcowa, gleby, klimat) – wymienia problemy społeczne występujące na Ukrainie – rozumie, jak sytuacja polityczna w tej części Europy wpływa na rozwój i gospodarkę państwa
Zróżnicowanie środowiska przyrodniczego i gospodarka Rosji.	– wykazuje zróżnicowanie środowiska przyrodniczego i charakteryzuje gospodarkę Rosji	– określa położenie Rosji na mapie fizycznej i politycznej – charakteryzuje elementy środowiska przyrodniczego Rosji, w tym warunki klimatyczne i bazę surowcową – rozumie, w jaki sposób położenie i wielkość terytorium Rosji wpływa na jej problemy gospodarcze i społeczne – ocenia relacje Rosji z jej sąsiadami – Polską, Ukrainą, Chinami
Jak dobrze mieć sąsiada... Jakie relacje mamy z krajami sąsiadującymi z Polską? (D)	– rozumie potrzebę kształtowania dobrych relacji Polski z jej sąsiadami	– poszukuje cech wspólnych środowiska przyrodniczego Polski i jej poszczególnych sąsiadów (traktując je jako wspólne obszary do współpracy) – poszukuje informacji na temat współpracy Polski z krajami sąsiadującymi – dyskutuje na temat tego, jak dbać o dobre relacje z sąsiadami (idea partnerstwa dla pokoju, współpracy transgranicznej itp.)
Klasa VII		

Dział IX. Środowisko przyrodnicze Polski na tle Europy.		
Położenie i obszar Polski.	<ul style="list-style-type: none"> – określa położenie fizycznogeograficzne i polityczne Polski, wskazuje na mapie przebieg granic (w tym morskich wód wewnętrznych) – odczytuje szerokość i długość geograficzną wybranych punktów na mapie Polski i Europy – na podstawie podanych współrzędnych geograficznych wskazuje skrajne punkty Polski i Europy oraz wyjaśnia konsekwencje rozciągłości południkowej i równoleżnikowej tych obszarów 	<ul style="list-style-type: none"> – wskazuje na mapie skrajne punkty Polski – omawia przebieg granic Polski, wskazuje wody wewnętrzne, wody terytorialne i strefę ekonomiczną – oblicza rozciągłość południkową i równoleżnikową Polski i Europy, wyjaśniając, jaki mają wpływ na zróżnicowanie klimatu, czasu słonecznego i strefowego oraz na długość dnia i nocy
Organizacja państwa.	<ul style="list-style-type: none"> – podaje nazwy województw i ich stolic oraz wskazuje je na mapie 	<ul style="list-style-type: none"> – zna jednostki podziału administracyjnego Polski – na mapie konturowej Polski wpisuje nazwy województw i ich stolic – wymienia nazwy województw sąsiadujących z województwem, w którym mieszka – odszukuje nazw województw największych pod względem powierzchni, najlepiej zaludnionych i tych o najniższej liczbie ludności
Przeszłość geologiczna ziem polskich.	<ul style="list-style-type: none"> – przedstawia wpływ ruchów górotwórczych i zlodowaceń w Europie na ukształtowanie powierzchni Polski 	<ul style="list-style-type: none"> – na podstawie tabeli stratygraficznej omawia najważniejsze wydarzenia w Polsce
Rzeźba polodowcowa.	<ul style="list-style-type: none"> – wskazuje na mapie rozmieszczenie głównych surowców mineralnych Polski oraz omawia ich znaczenie gospodarcze 	<ul style="list-style-type: none"> – odszukuje na mapie tereny Polski i Europy, które uległy zlodowaceniowi w plejstocenie – na rysunku rozpoznaje formy polodowcowe występujące na terenach nizinnych i górskich – omawia wpływ zlodowacenia

		<p>na rzeźbę Polski</p> <ul style="list-style-type: none"> – odszukuje na mapie przykłady jezior polodowcowych – rynnowych i morenowych – poszukuje miejsc objętych zlodowaceniem (współcześnie) w Europie i na innych kontynentach
Rodzaje i znaczenie skał w Polsce.		<ul style="list-style-type: none"> – wie, czym różni się minerał od skały – omawia podział skał wynikający z ich genezy – potrafi podać przykłady każdej grupy skał – potrafi odróżnić podstawowe typy skał – granit, bazalt, marmur, wapień, węgiel kamienny, siarkę, sól kamienną
Surowce mineralne Polski i ich wykorzystanie.		<ul style="list-style-type: none"> – lokalizuje na mapie miejsca występowania surowców (węgiel kamienny, węgiel brunatny, miedź, ropa naftowa, gaz ziemny, siarka, sól kamienna, rudy żelaza i surowce skalne) – potrafi omówić ich wykorzystanie w gospodarce kraju – odszukuje na mapie surowce mineralne występujące w regionie jego zamieszkania – ocenia zasobność naszego kraju w surowce energetyczne i inne
Ukształtowanie pionowe powierzchni Polski.		<ul style="list-style-type: none"> – zna przewodnie cechy ukształtowania powierzchni Polski – oblicza wysokość względną dla Polski (Rysy – Raczki Elbląskie) – odszukuje najwyższe wzniesienia i szczyty dla

		<p>poszczególnych pasów ukształtowania powierzchni</p> <ul style="list-style-type: none"> – wyjaśni, które czynniki miały wpływ na ukształtowanie powierzchni Polski i regionu, w którym mieszka
Góry fałdowe i zrębowe w Polsce na tle Europy.		<ul style="list-style-type: none"> – na rysunkach przedstawia typ gór fałdowych i zrębowych – odszukuje w atlasie przykłady gór fałdowych i zrębowych w Europie i w Polsce – wymienia przykłady łańcuchów górskich pochodzących z fałdowania kaledońskiego, hercyńskiego i alpejskiego w Europie i w Polsce
Pogoda i klimat.	<ul style="list-style-type: none"> – prezentuje główne czynniki kształtujące klimat Polski – charakteryzuje elementy klimatu oraz długość okresu wegetacyjnego 	<ul style="list-style-type: none"> – omawia wpływ czynników geograficznych kształtujących klimat Polski – wskazuje na mapie, skąd napływają główne masy powietrza kształtujące pogodę w naszym kraju – korzystając z map w atlasie, omawia przebieg temperatury powietrza w styczniu i lipcu oraz rozkład rocznych sum opadów i długość okresu wegetacyjnego w Polsce – analizuje klimatogramy wybranych stacji w Polsce – zna rekordy temperatury w Polsce
Wody powierzchniowe i podziemne.	<ul style="list-style-type: none"> – opisuje walory przyrodnicze Wisły i Odry, charakteryzuje systemy rzeczne obu tych rzek oraz porównuje je z wybranymi systemami rzecznyymi w Europie 	<ul style="list-style-type: none"> – wskazuje zlewiska na obszarze Polski i przykłady rzek – przygotowuje charakterystykę systemów rzecznych Wisły i Odry, uwzględniając obszary źródłowe i ujścia rzek, rodzaj zasilania w wodę, asymetrię dorzeczy, walory przyrodnicze,

		<p>a także porównuje je z wybranymi systemami rzecznyymi Europy</p> <ul style="list-style-type: none"> – klasyfikuje typy jezior – dokonuje podziału ze względu na genezę i wskazuje przykłady jezior każdego typu – wymienia rodzaje wód podziemnych – wyszukuje informacji w internecie na temat Roku Wisły (2017), wyprawy Marka Kamińskiego (2009)
Gleby Polski.	<ul style="list-style-type: none"> – wyróżnia najważniejsze cechy gleby brunatnej, biellicowej, czarnoziem, mady i rędziny, wskazuje ich rozmieszczenie na mapie Polski oraz ocenia przydatność rolniczą 	<ul style="list-style-type: none"> – wymienia, z czego składa się gleba – klasyfikuje typy gleb występujących w Polsce (strefowe, astrefowe) – wyjaśnia, jakie czynniki wpływają na rozmieszczenie gleb w Polsce – na rysunku przedstawia profil glebowy wybranych typów gleb (gleby brunatne, biellicowe, czarnoziem, mady, rędziny) i opisuje poszczególne ich warstwy – ocenia przydatność rolniczą gleb występujących w naszym kraju (pod kątem wymagań glebowych roślin uprawianych w Polsce, np. pszenicy, buraków cukrowych, żyta, ziemniaków) – zna typy gleb występujących w najbliższym regionie
Szata roślinna i świat zwierząt.	<ul style="list-style-type: none"> – rozróżnia rodzaje lasów w Polsce (na podstawie filmu, ilustracji lub w terenie) oraz wyjaśnia zróżnicowanie przestrzenne wskaźnika lesistości Polski 	<ul style="list-style-type: none"> – rozpoznaje typy lasów na ilustracjach, na filmie lub w terenie – wymienia inne formacje roślinne występujące w Polsce oraz charakterystyczne gatunki roślin w każdej z nich

		<ul style="list-style-type: none"> – zna przykłady reliktyw i endemitów występujących w Polsce – omawia występowanie większych kompleksów leśnych na obszarze kraju oraz zróżnicowanie wskaźnika lesistości
Morze Bałtyckie.	<ul style="list-style-type: none"> – charakteryzuje środowisko przyrodnicze Morza Bałtyckiego oraz przyczyny degradacji jego wód 	<ul style="list-style-type: none"> – omawia położenie Morza Bałtyckiego, wskazuje wyspy bałtyckie i zatoki – wymienia nazwy państw położonych nad Bałtykiem – klasyfikuje typ morza – wewnątrzkontynentalne, śródziemne, szelfowe – charakteryzuje środowisko przyrodnicze Morza Bałtyckiego i zna przyczyny niskiego zasolenia jego wód – omawia przyczyny degradacji wód Bałtyku
Ochrona środowiska przyrodniczego i kulturowego w Polsce.	<ul style="list-style-type: none"> – wymienia formy ochrony przyrody w Polsce, wskazuje na mapie parki narodowe oraz podaje przykłady rezerwatów przyrody, parków krajobrazowych i pomników przyrody występujących na obszarze własnego regionu 	<ul style="list-style-type: none"> – omawia system ochrony przyrody w Polsce – wskazuje na mapie rozmieszczenie parków narodowych i potrafi zaznaczyć je na mapie konturowej Polski – zna przykłady rezerwatów przyrody, parków krajobrazowych i pomników przyrody występujących w regionie zamieszkania – przygotowuje informacje na temat systemu ochrony Natura 2000 z obszaru własnego regionu – omawia walory kulturowe własnego regionu
Walory przyrodnicze Polski.	<ul style="list-style-type: none"> – podaje argumenty za koniecznością zachowania walorów dziedzictwa przyrodniczego 	<ul style="list-style-type: none"> – przygotowuje gazetkę / plakat / mapę pamięci (forma pisemna lub graficzna) na temat walorów przyrodniczych

	– przyjmuje postawę współodpowiedzialności za stan środowiska przyrodniczego Polski	Polski, a w niej zamieszcza informacje na temat obiektów z Listy Światowego Dziedzictwa Kulturowego i Przyrodniczego Ludzkości UNESCO występujących w Polsce (jest ich 14, w tym Puszcza Białowieska) oraz na temat systemu ochrony przyrody w Polsce; przedstawia argumenty za koniecznością zachowania walorów dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego kraju
Dział X. Ludność Polski		
Rozmieszczenie ludności.	– wyjaśnia zróżnicowanie gęstości zaludnienia na obszarze Polski na podstawie map tematycznych	– zna obszar zainteresowań demografii – wymienia czynniki, od których zależy liczba ludności i jej rozmieszczenie (ogólnie – dla świata) – omawia zróżnicowanie gęstości zaludnienia na obszarze naszego kraju – odczytuje z mapy gęstość zaludnienia dla województwa, w którym mieszka, i omawia ją na mapie powiatów
Zmiany liczby ludności w Polsce.	– analizuje zmiany liczby ludności Polski i Europy po 1945 r. na podstawie danych statystycznych	– analizuje zmiany liczby ludności Europy i naszego kraju na podstawie danych statystycznych oraz podaje ich przyczyny – wyjaśnia, dlaczego po II wojnie wystąpił wyż demograficzny i jakie były jego skutki (echo wyżu demograficznego) – wyszukuje informacje o liczbie ludności przed II wojną i porównuje ją z liczbą powojenną, nawiązując do

		wydarzeń historycznych (Holokaust, zmiany granic)
Struktura wieku i płci.	– charakteryzuje struktury płci i wieku ludności Polski na podstawie piramidy płci i wieku	– analizuje piramidę wieku i płci ludności Polski – podaje przyczyny zmiany nadwyżki kobiet nad mężczyznami, która pojawia się w grupie czterdziestolatków – określa typ społeczeństwa na podstawie kształtu piramidy
Migracje ludności. (D)	– porównuje zmiany w przyroście naturalnym i rzeczywistym ludności w Polsce i wybranych krajach Europy – formułuje hipotezy dotyczące przyczyn i skutków migracji zagranicznych w Polsce	– oblicza przyrost naturalny i rzeczywisty na podstawie danych – porównuje zmiany w przyroście naturalnym i rzeczywistym w Polsce i wybranych krajach Europy – formułuje hipotezy dotyczące przyczyn i skutków migracji zagranicznych w Polsce – dyskutuje na ten temat z innymi uczniami
Zróznicowanie narodowościowe, etniczne i wyznaniowe w Polsce.	– porównuje i wyjaśnia zróznicowanie narodowościowe, etniczne i wyznaniowe ludności Polski i wybranych państw europejskich	– wymienia nazwy mniejszości narodowych i etnicznych w Polsce, wskazując miejsca ich zamieszkania; porównuje tę sytuację z innymi wybranymi państwami Europy – wyjaśnia przyczyny takiego zróznicowania – omawia strukturę wyznaniową Polski, wskazując znane miejsca kultu religijnego tychże religii, np. Częstochowa, Garbarka, Lublin
Struktura zatrudnienia i bezrobocie w Polsce.	– wykazuje znaczenie poszczególnych sektorów gospodarki w rozwoju kraju oraz określa różnice w strukturze zatrudnienia ludności w Polsce i w wybranych państwach europejskich	– omawia udział poszczególnych sektorów gospodarki w strukturze zatrudnienia oraz jego zmiany w Polsce i wybranych państwach Europy – wymienia przyczyny i skutki bezrobocia w Polsce

	– porównuje wielkość bezrobocia w Polsce i innych krajach europejskich oraz określa jego przyczyny i skutki w Polsce	– porównuje wielkość bezrobocia w różnych regionach Polski, a także w Polsce i wybranych krajach Europy
Urbanizacja w Polsce i Europie.	– analizuje poziom urbanizacji w Polsce i Europie, rozmieszczenie i wielkość miast w Polsce oraz identyfikuje przyczyny rozwoju największych polskich miast	– wie, czym wyróżnia się jednostka osadnicza, jaką jest miasto – analizuje poziom urbanizacji w Polsce i innych państwach Europy – omawia rozmieszczenie i wielkość miast naszego kraju – identyfikuje przyczyny rozwoju największych miast – wymienia pozytywne i negatywne strony życia w dużym mieście i na wsi
Dział XI. Gospodarka Polski		
Czynniki rozwoju polskiego rolnictwa.	– opisuje warunki przyrodnicze i pozapryrodnicze rozwoju rolnictwa w Polsce	– zna sektory gospodarki oraz podaje, co wchodzi w zakres każdego z nich – rozumie, jaka funkcję pełni rolnictwo w gospodarce kraju – ocenia rolę czynników przyrodniczych w rozwoju rolnictwa – wyjaśnia, jak czynniki pozapryrodnicze wpływają na rozwój rolnictwa – ocenia politykę rolną państwa polskiego – określa, jakie szanse i jakie zagrożenia dla rolnictwa stworzyło wejście Polski do Unii Europejskiej
Uprawa roślin w Polsce.	– przedstawia przestrzenne zróżnicowanie głównych upraw i chowu zwierząt w Polsce oraz ich znaczenie gospodarcze	– odczytuje z diagramu strukturę użytkowania gruntów w Polsce – charakteryzuje przestrzenne zróżnicowanie głównych upraw w Polsce – zna wymagania glebowe

		<p>podstawowych roślin żywnościowych – pszenicy, żyta, ziemniaków oraz buraków cukrowych</p> <p>– wymienia zastosowanie roślin uprawianych w Polsce w przemyśle spożywczym oraz w innych gałęziach przemysłu</p> <p>– odszukuje na mapie świata miejsca upraw roślin importowanych do Polski</p>
Chów i hodowla zwierząt. (D)		<p>– stosuje poprawnie terminy „chów” i „hodowla”</p> <p>– wymienia główne zwierzęta hodowane w Polsce</p> <p>– omawia zróżnicowanie przestrzenne hodowli zwierząt w Polsce oraz jej znaczenie gospodarcze</p> <p>– analizuje ślad wodny dla wybranych produktów rolniczych</p> <p>– dyskutuje nad przyszłością rozwoju rolnictwa, np. Czy w przyszłości będziemy wegetarianami? Czy Ziemia nas (prognozowane 10 miliardów) wyżywi? Czy Polska jest krajem samowystarczalnym pod względem zaopatrzenia jej mieszkańców w żywność?</p>
Gospodarka morską. (G)	– ocenia możliwość rozwoju gospodarki morskiej w Polsce	<p>– odszukuje na mapie nazwy portów morskich</p> <p>– objaśnia, czym się różni rybactwo od rybołówstwa w wodach śródlądowych i na morzach (w tym na Bałtyku)</p> <p>– zna gatunki ryb zagrożone wyginięciem oraz rozumie, dlaczego zostały wprowadzone limity połowowe</p> <p>– podaje inne formy – obok</p>

		rybołówstwa – wykorzystania gospodarczego strefy nadmorskiej (przemysł stoczniowy, wydobywanie surowców z szelfu, przemysł stoczniowy, handel – transport drogą wodną, turystyka)
Przemysł w Polsce. (NW)	– wyjaśnia przyczyny zmian w strukturze przemysłu Polski	<p>– wyjaśnia, jaką funkcję pełni przemysł w gospodarce kraju</p> <p>– wyjaśnia, jakie zmiany zaszły w strukturze polskiego przemysłu po 1989 roku</p> <p>– na diagramie przedstawia podział przemysłu (działy)</p> <p>– w ujęciu historycznym przedstawia rolę czynników rozwoju przemysłu – od początku uprzemysłowienia po przemysł wysokich technologii</p> <p>– analizuje dane statystyczne dotyczące rozwoju energetyki w Polsce</p> <p><i>(jeszcze jedna lekcja o energetyce w Polsce w następnym dziale)</i></p> <p>– odszukuje na mapie informacje o wybranych okręgach przemysłowych w Polsce (w tym o okręgu najbliższym jego miejsca zamieszkania): przyczyna lokalizacji, baza surowcowa, ośrodki przemysłowe, zakłady przemysłowe itp.</p> <p>– charakteryzuje rozwój przemysłu wysokich technologii w Polsce</p> <p>– ocenia rolę Specjalnych Stref Ekonomicznych dla ograniczenia bezrobocia w naszym kraju</p>
Rozwój usług w Polsce.	– podaje przykłady różnych rodzajów usług w Polsce oraz ocenia znaczenie transportu i	– omawia znaczenie i zróżnicowanie sektora usług w naszym kraju, zwracając

	łącności dla jakości życia mieszkańców i rozwoju gospodarczego naszego kraju	uwagę na wzrastający odsetek zatrudnionych w nim osób – porównuje udział usług w strukturze PKB Polski z innymi krajami Europy
Transport i łączność.		– na mapie pamięci przedstawia podział komunikacji, w tym transportu – umieszcza tam informacje o zaletach i wadach każdego ze środków transportu – ocenia możliwości rozwoju transportu w Polsce w przyszłości – planuje podróż, z np. Przemyśla do Świnoujścia, z zastosowaniem różnorodnych środków transportu lub z uwzględnieniem różnych wersji tej podróży (tylko drogową, kolejową, wodną)
Turystyka ważną częścią sektora usług. (D)	– charakteryzuje na przykładach walory turystyczne Polski oraz wybrane obiekty z Listy Światowego Dziedzictwa Kulturowego i Przyrodniczego Ludzkości położone w Polsce, dokonując refleksji nad ich wartością	– wymienia walory turystyczne poszczególnych pasów ukształtowania powierzchni Polski oraz ocenia ich bazę turystyczną i ciekawe obiekty, w tym obiekty z Listy Światowego Dziedzictwa Kulturowego i Przyrodniczego Ludzkości – określa kierunki wyjazdów turystycznych Polaków po Polsce i z Polski za granicę – omawia znaczenie turystyki dla gospodarki kraju (porównując Polskę z Francją, Włochami, Hiszpanią)
Osiągnięcia Polaków i sukcesy polskich przedsiębiorstw. (NW)	– podaje przykłady osiągnięć Polaków w różnych dziedzinach życia społeczno-gospodarczego oraz sukcesów polskich przedsiębiorstw na arenie międzynarodowej	– gromadzi informacje o osiągnięciach Polaków w różnych dziedzinach życia społeczno-gospodarczego – ocenia sukcesy polskich przedsiębiorstw na arenie

	– jest świadomy tego, że może mieć w przyszłości wpływ na rozwój społeczno-gospodarczy i kulturowy	międzynarodowej – wymienia przykłady uznanych firm ze swojego regionu – ma świadomość swojego wpływu w przyszłości na rozwój naszego kraju (społeczno-gospodarczy, kulturowy)
Dział XII. Relacje między elementami środowiska przyrodniczego na przykładzie wybranych obszarów Polski		
Zagospodarowanie dorzecza a powódzie w Polsce.	– analizuje i porównuje konsekwencje stosowania różnych metod ochrony przeciwpowodziowej oraz określa wpływ zabudowy obszarów zalewowych i sztucznych zbiorników wodnych na występowanie i skutki powodzi na przykładzie Dolnego Śląska i Małopolski	– wskazuje na mapie Polski miejsca zagrożone powodziami – ocenia, jak wygląda zagrożenie powodziowe we wasznm regionie – analizuje przyczyny i skutki powodzi; na ich podstawie omawia powódzie z 1997 i 2010 roku – poszukuje informacji na temat ochrony przeciwpowodziowej – poszukuje informacji o Wojewódzkim Sztabie Zarządzania Kryzysowego
Przyrodnicze i pozaprzyrodnicze warunki lokalizacji elektrowni.	– analizuje warunki przyrodnicze i pozaprzyrodnicze sprzyjające lub ograniczające produkcję energii ze źródeł nieodnawialnych i odnawialnych oraz określa ich wpływ na rozwój energetyki na przykładzie województw pomorskiego i łódzkiego	– rozumie związek pomiędzy warunkami przyrodniczymi (baza surowcowa, położenie, wody i ukształtowanie powierzchni) a rozwojem energetyki – ocenia wpływ czynników lokalizacji różnych typów elektrowni w województwie pomorskim i łódzkim – omawia rozwój energetyki w swoim regionie pod kątem czynników przyrodniczych
Rozwój dużych miast a zmiany w strefie podmiejskiej.	– identyfikuje związki między rozwojem dużych miast a zmianami w strefach podmiejskich w zakresie	– wyjaśnia znaczenie pojęć: urbanizacja, deglomeracja, suburbanizacja – podaje przyczyny

	użytkowania i zagospodarowywania terenu, stylu zabudowy oraz struktury ludności na przykładzie obszarów metropolitarnych Warszawy i Krakowa	wyprowadzania się do stref podmiejskich – na przykładzie miasta Warszawy i miasta znajdującego się najbliżej miejsca zamieszkania – określa, jakie zmiany związane z suburbanizacją zachodzą w strefach podmiejskich
Migracje a struktura wieku i bezrobocie.	– wyjaśnia wpływ migracji na strukturę wieku i zmiany w zaludnieniu na obszarach wiejskich na przykładach gmin województw zachodniopomorskiego i podlaskiego	– określa kierunki migracji wewnętrznych w Polsce, w tym w swoim regionie – analizuje przyczyny tych migracji – wyjaśnia, jakie są skutki ujemnego salda migracji na wsi – proponuje rozwiązania tej sytuacji – co może zachęcić ludzi do osiedlania się na wsi
Gospodarka centralnie planowana a gospodarka rynkowa.	– wykazuje wpływ przemian politycznych i gospodarczych w Polsce po 1989 r. na zmiany struktury zatrudnienia na przykładzie konurbacji katowickiej i aglomeracji łódzkiej	– wie, jakimi mechanizmami rządzą się gospodarka planowana centralnie i gospodarka rynkowa – wyjaśnia, jak przemiany polityczne i gospodarcze po 1989 r. wymusiły restrukturyzację przemysłu i zmianę w strukturze zatrudnienia w aglomeracji łódzkiej i w konurbacji górnośląskiej – analizuje zmiany w przemyśle w swoim regionie po 1989 r.

<p>Autostrady i drogi ekspresowe a inwestycje w Polsce.</p>	<p>– identyfikuje związki między przebiegiem autostrad i dróg ekspresowych a lokalizacją przedsiębiorstw przemysłowych, centrów logistycznych i handlowych w obszarze metropolitarnym Wrocławia oraz między transportem morskim a lokalizacją inwestycji przemysłowych i usługowych na przykładzie Trójmiasta</p>	<p>– omawia przebieg autostrad w Polsce w nawiązaniu do położenia swojego regionu – analizuje rozmieszczenie zakładów przemysłowych i usługowych w pobliżu ważnych szlaków transportowych na przykładzie Wrocławia – na planach i mapach terenów Trójmiasta poszukuje związków pomiędzy rozmieszczeniem inwestycji przemysłowych i usługowych (w tym rafinerii gdańskiej) a możliwością wykorzystania dróg transportu wodnego i lądowego</p>
<p>Jak walory środowiska przyrodniczego i dziedzictwa kulturowego wpływają na rozwój turystyki. (PK)</p>	<p>– określa wpływ walorów przyrodniczych Pobrzeża Bałtyku oraz dziedzictwa kulturowego Małopolski na rozwój turystyki na tych obszarach</p>	<p>– przygotowuje Pecha Kuchę lub inną prezentację multimedialną (np. PREZI) na temat walorów przyrodniczych Pobrzeża i kulturowych Małopolski; w czasie jej prezentowania uzasadnia wybór obiektów przedstawionych na slajdach i ich wpływ na rozwój turystyki w tym regionie – zwraca uwagę na formę prezentacji, na poprawność językową, na logiczne uzasadnienie doboru zdjęć (umiejętność efektywnego komunikowania się)</p>
<p>Dział XIII. Własny region</p>		
<p>Cechy środowiska przyrodniczego regionu.</p>	<p>– wskazuje położenie swojego regionu geograficznego na mapie Polski – charakteryzuje środowisko przyrodnicze regionu oraz określa jego główne cechy na</p>	<p>– omawia położenie swojego regionu na mapie fizycznej i administracyjnej Polski – charakteryzuje elementy środowiska przyrodniczego: ukształtowanie powierzchni,</p>

	podstawie map tematycznych – rozpoznaje skały występujące we własnym regionie	klimat, wody powierzchniowe i podziemne, roślinność, skały i gleby
Gospodarka regionu.	– prezentuje główne cechy struktury demograficznej ludności i gospodarki regionu na podstawie wyszukanych danych statystycznych i map tematycznych	– wymienia przewodnie cechy gospodarki regionu – zna zakłady przemysłowe z regionu oraz znane na rynku produkty regionalne – ocenia rozwój sektora usług w zakresie szkolnictwa średniego i szkolnictwa wyższego
Ludność i miasta regionu.		– omawia strukturę demograficzną ludności regionu (liczba ludności, przyrost naturalny, migracje, struktura wieku i zatrudnienia) – wymienia nazwy miast regionu, porządkując je według dat nadania praw miejskich (miasta średniowieczne XIV – XV w., feudalne XVI – XVIII w., miasta współczesne)
Walory turystyczne regionu. (P)	– przedstawia w dowolnej formie (np. prezentacji multimedialnej, plakatu, filmu, wystawy fotograficznej) przyrodnicze i kulturowe walory regionu	– pracuje metodą projektu (indywidualnego lub grupowego) nad tematem: „Przyrodnicze i kulturowe walory regionu X” (dobrze w tym miejscu zwrócić uwagę na takie elementy, jak legendy regionu, strój ludowy, potrawy regionalne, gwara) – gromadzi materiały i opracowuje je w postaci prezentacji multimedialnej, plakatu, filmu lub wystawy fotograficznej – prezentuje na forum klasy lub szkoły wyniki pracy projektowej
Współpraca międzynarodowa – euroregiony, miasta	– dyskutuje na temat form współpracy między własnym regionem a partnerskimi	– poszukuje informacji o idei miast partnerskich (wymienia przykłady takich miast na

<p>partnerskie. (NW)</p>	<p>regionami zagranicznymi</p>	<p>podstawie swojego miasta, miasta powiatowego czy wojewódzkiego) – wie, w jakim celu powołano euroregiony – odszukuje na mapach euroregiony położone najbliżej miejsca zamieszkania i przygotowuje ich krótką charakterystykę (nazwa euroregionu, należące państwa, dziedziny współpracy) – dyskutuje na temat współpracy międzynarodowej pomiędzy regionem zamieszkania a partnerami z zagranicy (miasta partnerskie, euroregiony)</p>
<p>Wycieczka po regionie – obserwacje terenowe. (ZT)</p>	<p>– projektuje trasę wycieczki krajoznawczej po własnym regionie na podstawie wyszukanych źródeł informacji oraz w miarę możliwości przeprowadza ją w terenie – wykazuje zależności między elementami środowiska geograficznego na podstawie obserwacji terenowych przeprowadzonych w wybranym miejscu własnego regionu</p>	<p>– przygotowuje trasę wycieczki – prowadzi obserwacje i notatki w czasie wycieczki (w zależności od specyfiki miejsca zamieszkania, opisuje obiekty przyrodnicze i/lub kulturowe), wykonuje zdjęcia telefonem komórkowym lub aparatem fotograficznym – opracowuje notatki z wycieczki pod kątem zależności między elementami środowiska geograficznego, pomiędzy środowiskiem a działalnością człowieka</p>
<p>Podsumowanie wycieczki po regionie. (PK)</p> <p>To ludzie tworzą historię regionu. Znani przedstawiciele mojego regionu. (NW)</p>		<p>– przygotowuje prezentację multimedialną (Pecha Kucha o regionie) na podstawie odbytej wycieczki (15 slajdów wyświetlanych po 15 sekund każdy); do slajdów przygotowuje opis; przedstawia prezentację na forum klasy. <i>(o metodzie w części VII programu)</i> – wymienia nazwiska znanych przedstawicieli swojego</p>

		<p>regionu</p> <ul style="list-style-type: none"> – dla wybranej postaci przygotowuje biogram według schematu: imię i nazwisko, czas, w którym żyła; kim była (przedstawienie postaci), jej osiągnięcia i dokonania, w tym zwłaszcza te dla społeczności lokalnej – określa, w jaki sposób postać ta została upamiętniona (nazwa ulicy, placu, obiektu od jej imienia, pomnika itp.) lub podaje propozycje takiego upamiętnienia
Dział XIV. „Mała Ojczyzna”		
„Mała Ojczyzna” – czym jest dla mnie?	<ul style="list-style-type: none"> – określa obszar utożsamiany z własną „małą ojczyzną” jako symboliczną przestrzeń w wymiarze lokalnym (np. gmina – miasto, wieś, dzielnica dużego miasta lub układ lokalny o nieokreślonych granicach administracyjnych) 	<ul style="list-style-type: none"> – określa, jaki obszar utożsamia z „małą ojczyzną”, wskazuje go na mapie Polski – wskazuje jego mocne strony i obszary rozwoju – ustala z zespołem, jakim zakresem tematycznym będą się zajmować poszczególni uczniowie przy opracowywaniu projektu
Co decyduje o atrakcyjności mojej „małej Ojczyzny”? – praca nad projektem grupowym lub indywidualnym. (P)	<ul style="list-style-type: none"> – rozpoznaje w terenie główne obiekty charakterystyczne i decydujące o atrakcyjności „małej ojczyzny” – przedstawia propozycje promocji „małej ojczyzny” 	<ul style="list-style-type: none"> – pracuje w grupie nad zadaniami dotyczącymi atrakcyjności „małej ojczyzny” oraz jej promocji – wybór obiektów, forma prezentacji (prezentacja, film, ulotka, folder itp.), przygotowanie formuły prezentacji wyników pracy grupowej, wyboru osób, przed którymi efekty pracy będą prezentowane, a także czasu i miejsca
Jak zachować walory środowiska geograficznego oraz poprawić warunki	<ul style="list-style-type: none"> – projektuje na podstawie własnych obserwacji terenowych działania służące zachowaniu walorów 	<ul style="list-style-type: none"> – gromadzi informacje na temat walorów środowiska geograficznego, przyrodniczego i kulturowego

<p>życia naszej społeczności lokalnej? (D)</p> <p><i>Lekcja powinna się odbyć w trakcie pracy nad projektem.</i></p>	<p>środowiska geograficznego (przyrodniczego i kulturowego) oraz poprawie warunków życia lokalnej społeczności</p> <p>– identyfikuje się z „małą ojczyzną” i czuje się współodpowiedzialny za kształtowanie ładu przestrzennego i jej rozwój</p>	<p>„małej ojczyzny”</p> <p>– przygotowuje tzw. mapę potrzeb – na mapie lub planie oznacza miejsca – obszary, które należy zmienić w celu poprawy warunków życia lokalnej społeczności (może do tego wykorzystać ankiety lub przeprowadzić wywiad z przedstawicielami społeczności lokalnej)</p> <p>– dyskutuje na temat najważniejszych zmian w lokalnej przestrzeni</p>
<p>Jak tworzyć miasta /osiedla przyjazne dla ludzi?</p> <p>11 Cel Zrównoważonego Rozwoju. (D, G)</p>		<p>– zna Cele Zrównoważonego Rozwoju – Agenda 2030 ONZ</p> <p>– wymienia, czego dotyczy cel 11 – Zrównoważone Miasta i Społeczności</p> <p>– analizuje plan Zamościa (jego renesansowej części)</p> <p>– zapoznaje się z pomysłami dotyczącymi miast przyszłości</p> <p>– Smart City, miasta intensywne, miasta ekstensywne, miasta ekologiczne (<i>informacje w scenariuszu e-globalna</i>)</p> <p>– projektuje na planie miasta przyszłości ważne z punktu widzenia ich mieszkańców, wymienia ich obiekty (na wzór „idealnego miasta” Zamościa, perły renesansu)</p> <p>– poszukuje przykładów nowych polskich osiedli, które zostały docenione na konkursach międzynarodowych (Wrocław – Nowe Żerniki, Wałbrzych, Siewierz Jeziorna) oraz ze świata (Masdar, ECOAtlantic, Dongton)</p>

„Mała Ojczyzna” – prezentacja pracy projektowej. (P)	– przedstawia w dowolnej formie (np. prezentacji multimedialnej, plakatu, filmu, wystawy fotograficznej) atrakcyjność „małej ojczyzny” jako miejsca zamieszkania i działalności gospodarczej na podstawie informacji wyszukanych w różnych źródłach	– przygotowuje wraz z zespołem kolegów prezentację wyników pracy grupowej na specjalnej lekcji, spotkaniu, wydarzeniu szkolnym lub poza szkołą (w lokalnej instytucji, np. dom kultury)
--	---	---

Klasa VIII

Dział XV. Wybrane problemy i regiony geograficzne Azji

Azja jako kontynent kontrastów geograficznych.	– wykazuje na podstawie map ogólnogeograficznych i tematycznych, że Azja jest obszarem wielkich geograficznych kontrastów	– omawia położenie Azji na mapie fizycznej świata, oblicza jej rozciągłość południkową i równoleżnikową oraz wskazuje konsekwencje tak dużej rozciągłości – analizuje cechy środowiska geograficznego i podaje przykłady kontrastów geograficznych Azji – oznacza na mapie konturowej Azji miejsca rekordów geograficznych, granice lądowe Azji i cieśniny międzykontynentalne
Pacyficzny „pierścień ognia”.	– identyfikuje związki między przebiegiem granic płyt litosfery a występowaniem rowów tektonicznych, wulkanów, trzęsień ziemi i tsunami oraz na ich podstawie formułuje twierdzenia o zaobserwowanych prawidłowościach w ich rozmieszczeniu – dyskutuje na temat sposobów zapobiegania tragicznym skutkom trzęsień ziemi i tsunami	– analizuje mapę płyt litosfery i ich granic wokół Oceanu Spokojnego – poszukuje związków pomiędzy przebiegiem granic płyt litosfery a występowanie rowów oceanicznych, trzęsień ziemi i wulkanizmu; formułuje twierdzenia o prawidłowościach w występowaniu tych zjawisk na granicach płyt – wymienia skutki dla życia i gospodarki ludności strefy pacyficznego pierścienia (Fukushima, Sumatra) oraz

		sposoby przystosowania do życia w takiej strefie na przykładzie Japonii i Los Angeles
Klimat monsunowy w Azji Południowo-Wschodniej.	– wykazuje związek między cechami klimatu monsunowego a rytmem upraw i „kulturą ryżu” w Azji Południowo-Wschodniej	– odszukuje na mapie stref klimatycznych obszary znajdujące się w zasięgu klimatu monsunowego; na rysunku oznacza kierunek wiatru w czasie monsunu letniego i zimowego; wie, jakie zjawiska towarzyszą zmianie tego kierunku – na mapie gospodarczej poszukuje roślin uprawianych w tym obszarze – rozumie, jakie jest znaczenie ryżu jako podstawowej rośliny alimentacyjnej w tym regionie – wykazuje związek między klimatem a rytmem upraw i „kulturą ryżu” w regionie Azji Południowo-Wschodniej
Japonia – gospodarka na tle warunków przyrodniczych i społeczno-kulturowych.	– ocenia znaczenie warunków przyrodniczych i czynników społeczno-kulturowych w tworzeniu nowoczesnej gospodarki Japonii	– wykazuje cechy położenia Japonii na mapie Azji – charakteryzuje warunki przyrodnicze państwa i ich wpływ na rozwój gospodarczy kraju – omawia wpływ czynników społeczno-kulturowych (w tym idei KAIZEN) na tworzenie jednej z najlepiej rozwiniętych gospodarek świata – odszukuje informacji na temat mieszkańców Okinawy i ich filozofii życia – IKIGAI
Ludność Chin.	– korzystając z mapy, wyjaśnia zróżnicowanie gęstości zaludnienia na obszarze Chin	– oblicza, jaki odsetek ludności świata stanowią mieszkańcy Chin – poszukuje informacji na temat polityki ludnościowej Chin – model rodziny 2+1 i

		<p>jego skutków społecznych</p> <ul style="list-style-type: none"> – korzystając z mapy gęstości zaludnienia, analizuje rozmieszczenie ludności w powiązaniu z cechami cech środowiska przyrodniczego
Znaczenie Chin w gospodarce światowej.	<ul style="list-style-type: none"> – przedstawia kierunki rozwoju gospodarczego Chin oraz ocenia ich znaczenie w gospodarce światowej 	<ul style="list-style-type: none"> – ocenia środowisko przyrodnicze pod kątem wykorzystania gospodarczego – omawia kierunki rozwoju gospodarki Chin w ostatnich latach i pozycję tego kraju na świecie – analizuje skutki szybkiego uprzemysłowienia dla środowiska i ludności Chin (zanieczyszczenie środowiska, tania siła, duże rozwarstwienie społeczne)
Indie krajem wielkich możliwości rozwojowych i kontrastów społecznych.	<ul style="list-style-type: none"> – określa możliwości rozwoju gospodarczego Indii oraz przedstawia kontrasty społeczne w tym kraju 	<ul style="list-style-type: none"> – omawia położenie Indii na mapie Azji i warunki środowiska przyrodniczego – poszukuje informacji na temat rozwoju gospodarczego kraju – zna liczbę ludności Indii i prognozy demograficzne dla tego kraju – rozumie, jak tradycja wpłynęła na kontrasty społeczne w Indiach
Bliski Wschód – kolebka religii i kultur. (D)	<ul style="list-style-type: none"> – charakteryzuje region Bliskiego Wschodu pod względem cech kulturowych oraz zasobów ropy naftowej i poziomu rozwoju gospodarczego – wykazuje postawy ciekawości i poszanowania innych kultur i religii 	<ul style="list-style-type: none"> – odszukuje na mapie politycznej państwa leżące w regionie Bliskiego Wschodu – charakteryzuje środowisko przyrodnicze pod kątem możliwości rozwoju gospodarczego – wskazuje państwa, które należą do OPEC, i wyjaśnia, jak posiadanie zasobów ropy naftowej wpłynęło na ich rozwój gospodarczy

		<ul style="list-style-type: none"> – poszukuje informacji na temat miejsc kultu i ich obiektów dla trzech wielkich religii monoteistycznych – judaizmu, chrześcijaństwa i islamu – wykazuje postawę poszanowania innych kultur i religii
Konflikty na Bliskim Wschodzie.	<ul style="list-style-type: none"> – wskazuje na mapie miejsca konfliktów zbrojnych na Bliskim Wschodzie, identyfikuje ich przyczyny i skutki 	<ul style="list-style-type: none"> – klasyfikuje konflikty i na przykładzie Bliskiego Wschodu omawia ich skutki – określa, jak konflikty wpływają na życie mieszkańców obszarów objętych takim konfliktem i innych miejsc na Ziemi – na przykładzie zamachów terrorystycznych lub wojny w Syrii – rozumie, dlaczego uchodźcom należy się pomoc humanitarna, i potrafi podać przykłady organizacji zajmujących się taką pomocą
Dział XVI. Wybrane problemy i regiony geograficzne Afryki		
Położenie Afryki i jego wpływ na cyrkulację powietrza i rozmieszczenie opadów.	<ul style="list-style-type: none"> – opisuje i wyjaśnia cyrkulację powietrza w strefie międzyzwrotnikowej, wykazując jej związek z rozmieszczeniem opadów 	<ul style="list-style-type: none"> – określa położenie Afryki (w tym względem równika) – omawia cyrkulację powietrza w strefie międzyzwrotnikowej, posługując się rysunkiem – wyjaśnia związek pomiędzy temperaturą powietrza, cyrkulacją a sumą i rozkładem opadów w tej części Afryki
Strefy klimatyczno-roślinno-glebowe w Afryce.	<ul style="list-style-type: none"> – wyjaśnia na podstawie map tematycznych istnienie strefowości klimatyczno-roślinno-glebowej 	<ul style="list-style-type: none"> – porównując mapy klimatyczne, roślinności i gleb, udowadnia istnienie strefowości klimatyczno-roślinno-glebowej – analizuje klimatogramy stacji ze stref równikowej, zwrotnikowej i

		<p>śródziemnomorskiej</p> <ul style="list-style-type: none"> – do każdej strefy roślinnej dobiera przykłady roślin i zwierząt
<p>Warunki gospodarowania człowieka w strefie Sahelu.</p>	<ul style="list-style-type: none"> – wyjaśnia związki między warunkami przyrodniczymi a możliwościami gospodarowania w strefie Sahelu oraz przyczyny procesu pustynnienia 	<ul style="list-style-type: none"> – wskazuje na mapie strefę Sahelu – poszukuje nazw państw znajdujących się w tym regionie – analizuje relacje pomiędzy elementami środowiska w tym regionie – wyjaśnia, w jaki sposób gospodarowanie w tym regionie wpływa na pustynnienie obszaru – wyjaśnia, jak problem z dostępem do czystej wody i warunków sanitarnych wpływa na zdrowie mieszkańców tej strefy (w nawiązaniu do Celu 6 Zrównoważonego Rozwoju)
<p>Rozwój turystyki w Kenii.</p>	<ul style="list-style-type: none"> – określa związki między walorami przyrodniczymi i kulturowymi a rozwojem turystyki na przykładzie Kenii 	<ul style="list-style-type: none"> – omawia położenie Kenii na mapie Afryki – poszukuje informacji o walorach środowiska przyrodniczego (parki narodowe) i o znanych obiektach kulturowych Kenii – sprawdza ofertę biur turystycznych dotyczącą wyjazdów do Kenii – ocenia rolę turystyki dla gospodarki kraju
<p>Rolnictwo żarowo-odłogowe i nowoczesne plantacje w Afryce Zachodniej.</p>	<ul style="list-style-type: none"> – przedstawia cechy i skutki stosowania rolnictwa żarowo-odłogowego i plantacyjnego w Afryce Zachodniej 	<ul style="list-style-type: none"> – wyjaśnia, jakie cechy posiada rolnictwo żarowo-odłogowe i plantacyjne – wymienia skutki prowadzenia obu typów rolnictwa dla środowiska w Afryce Zachodniej – wymienia rośliny uprawiane

		<p>w Afryce w rolnictwie tradycyjnym i plantacyjnym</p> <p>– wyjaśnia, na czym polega <i>land grabbing</i> i jak wpływa na sytuację miejscowej ludności</p>
Przyczyny niedożywienia w Etiopii.	<p>– identyfikuje na podstawie tekstów źródłowych przyczyny i skutki niedożywienia ludności Afryki na przykładzie Etiopii</p>	<p>– rozumie, na czym polega zjawisko głodu i niedożywienia</p> <p>– zna wskaźnik skrajnego ubóstwa (1,25 \$ na osobę na dzienne utrzymanie)</p> <p>– identyfikuje przyczyny i skutki niedożywienia mieszkańców Afryki</p> <p>– szuka informacji na temat Celów Zrównoważonego Rozwoju (zwłaszcza celów 1–4) oraz dyskutuje na temat ich wdrażania</p>
Tradycyjna i nowoczesna gospodarka w Afryce. (D)	<p>– określa rolę tradycyjnych i nowoczesnych działów gospodarki w rozwoju wybranych krajów Afryki</p> <p>– przełamuje stereotypy w postrzeganiu Afryki</p>	<p>– poszukuje informacji o rozwoju gospodarczym państw Afryki, np. Kenii, RPA itp.</p> <p>– określa rolę tradycyjnych i nowoczesnych działów gospodarki w Afryce</p> <p>– wymienia przykłady państw afrykańskich, które mają znaczący udział w strukturze PKB środków pochodzących z turystyki</p> <p>– dyskutuje na podstawie teledysku o roli stereotypów w naszym życiu</p>
Dział XVII. Wybrane problemy i regiony geograficzne Ameryki Północnej i Południowej		
Położenie i ukształtowanie powierzchni Ameryki oraz jej podział.	<p>– ustala prawidłowości w ukształtowaniu powierzchni Ameryki Północnej i Południowej na podstawie map tematycznych</p>	<p>– na mapie świata wskazuje granicę pomiędzy Ameryką Północną i Południową; Ameryką Północną, Południową i Środkową</p> <p>– wyjaśnia, z czego wynika podział na Ameryką Anglosaską i Łacińską</p>

		<ul style="list-style-type: none"> – omawia przewodnie cechy ukształtowania powierzchni lądów na półkuli zachodniej – wyjaśnia, jak takie ukształtowanie wpływa na klimat i sieć rzeczną – odszukuje na mapie przykłady rekordów geograficznych obu Ameryk
Północna granica upraw i lasów w Kanadzie.	<ul style="list-style-type: none"> – wykazuje zależności między ukształtowaniem powierzchni, cyrkulacją powietrza, odległością od morza, prądami morskimi a przebiegiem północnej granicy upraw i lasów w Kanadzie 	<ul style="list-style-type: none"> – omawia położenie Kanady na mapie fizycznej i politycznej Ameryki Północnej (porównując ją z położeniem Polski – skrajne punkty N i S) – charakteryzuje środowisko przyrodnicze Kanady, wykorzystując mapy w atlasie – określa przebieg północnej granicy upraw i lasów w Kanadzie – poszukuje zależności pomiędzy ukształtowaniem powierzchni, odległością od morza, cyrkulacją powietrza i przebiegiem granicy upraw i lasów
Cyklony i powodzie w Ameryce Północnej.	<ul style="list-style-type: none"> – identyfikuje skutki występowania tornad i cyklonów tropikalnych w Ameryce Północnej 	<ul style="list-style-type: none"> – poszukuje związków pomiędzy ukształtowaniem powierzchni Ameryki Północnej a występowaniem tornad i cyklonów tropikalnych – po obejrzeniu filmu ocenia, jakie zagrożenia dla życia i gospodarki człowieka niosą te zjawiska
Problemy zagospodarowania Amazonii. (D)	<ul style="list-style-type: none"> – identyfikuje konflikt interesów między gospodarczym wykorzystywaniem Amazonii a ekologicznymi skutkami wylesiania 	<ul style="list-style-type: none"> – na dostępnych mapach Amazonii poszukuje miejsc puszczy amazońskiej, które zostały zagospodarowane pod uprawy – określa, jak deforestacja i <i>land grabbing</i> wpływa na życie miejscowej ludności

		<ul style="list-style-type: none"> – wyjaśnia, jakie są skutki ekologiczne deforestacji na obszarze lasów równikowych Amazonii i Azji na życie całej planety – dyskutuje, czy można zapobiec deforestacji tym obszarze (w nawiązaniu do Szczytu Ziemi w Rio de Janeiro w 1992 i obecnej sytuacji), oraz wskazuje, jakie mechanizmy mogłyby zatrzymać wycinkę lasów równikowych (problem – biopaliwa) <p>Można obejrzeć film „Mit biopaliw”</p>
<p>Sytuacja ludności rdzennej Ameryki. (D)</p> <p><i>Metoda: Oczyma kogoś Innego (rozdział VII F)</i></p>	<ul style="list-style-type: none"> – ocenia sytuację rdzennej ludności oraz wyjaśnia przyczyny zanikania kultur pierwotnych na przykładzie Ameryki Północnej lub Południowej 	<ul style="list-style-type: none"> – ocenia sytuację ludności rdzennej obu Ameryk (poziom życia, problemy społeczne występujące w tych grupach) – poszukuje informacji o zanikaniu kultur pierwotnych – dyskutuje na forum klasy na temat możliwości ochrony kultur pierwotnych na świecie <p>Można wykorzystać jeden z odcinków serialu TVP „Boso przez świat”</p>
<p>Slumsy w wielkich miastach. Jak walczyć z wykluczeniem społecznym? (D)</p>	<ul style="list-style-type: none"> – wyjaśnia przyczyny powstawania slumsów w wielkich miastach na przykładzie Ameryki Południowej 	<ul style="list-style-type: none"> – wyjaśnia znaczenie pojęć „slums”, „favela” – wymienia przyczyny migracji ze wsi do miast – porównuje zdjęcia Rio de Janeiro (centrum miasta i favele) oraz omawia różnice w zabudowie – wyjaśnia przyczyny powstawania slumsów w miastach – na przykładzie Rio de Janeiro ocenia problemy mieszkańców faveli (zwraca uwagę na dużą przestępczość)

		<ul style="list-style-type: none"> – dyskutuje nad zjawiskiem wykluczenia społecznego – proponuje możliwości poprawy sytuacji mieszkańców dzielnic nędzy (nawiązuje do działań podejmowanych np. przez społeczność Kibery czy matkę Teresę z Kalkuty)
Zespoły miejskie – megalopolis.	– określa cechy megalopolis w Ameryce Północnej	<ul style="list-style-type: none"> – podaje, czym charakteryzują się poznane na lekcjach o Polsce zespoły miejskie – aglomeracja monocentryczna i policentryczna (konurbacja) – na mapie Ameryki Północnej poszukuje obszarów silnie zurbanizowanych – np. tzw. BosWash na Wschodnim Wybrzeżu – oraz wymienia miasta należące do tego megalopolis – określa cechy tego zespołu miejskiego – poszukuje przykładów obszarów silnie zurbanizowanych na innych kontynentach (Azja, Europa)
Dolina Krzemowa jako przykład technopolii.	– na przykładzie Doliny Krzemowej wyjaśnia przyczyny rozwoju technopolii oraz ich znaczenie w rozwoju gospodarki opartej na wiedzy	<ul style="list-style-type: none"> – wymienia czynniki lokalizacji przemysłu dawniej i obecnie – lokalizuje na mapie obszar Doliny Krzemowej – wyjaśnia przyczyny rozwoju technopolii – wymienia branże przemysłu high-tech – poszukuje przykładów znanych technopolii na świecie Można obejrzeć fragment filmu „Historia rzeczy”
Znaczenie gospodarcze Stanów Zjednoczonych w świecie.	– korzystając z danych statystycznych, określa rolę Stanów Zjednoczonych w gospodarce światowej – wyjaśnia przyczyny i ocenia	<ul style="list-style-type: none"> – omawia położenie Stanów Zjednoczonych – charakteryzuje środowisko przyrodnicze USA pod kątem możliwości rozwoju

	<p>zjawisko marnowania się ogromnych ilości pożywienia na przykładzie Stanów Zjednoczonych</p>	<p>gospodarczego</p> <ul style="list-style-type: none"> – na podstawie danych statystycznych ocenia pozycję kraju w gospodarce świata – wyjaśnia, na czym polega zjawisko hiperkonsumpcji (nadkonsumpcji) i jakie ma to znaczenie dla racjonalnego wykorzystywania zasobów naszej planety – podaje możliwości rozwiązania problemu marnowania żywności (Kodeks świadomego konsumenta) <p>Można obejrzeć fragment jednego z filmów „Historia rzeczy”, „W dobrej wierze”</p>
Dział XVIII. Wybrane problemy i regiony geograficzne Australii i Oceanii		
<p>Związek Australijski – środowisko przyrodnicze, ludność i gospodarka.</p>	<ul style="list-style-type: none"> – przedstawia specyfikę środowiska przyrodniczego Australii – identyfikuje prawidłowości w rozmieszczeniu ludności i główne cechy gospodarki Australii na tle warunków przyrodniczych 	<ul style="list-style-type: none"> – omawia położenie Australii (antypody) – charakteryzuje środowisko przyrodnicze Australii, zwracając uwagę na jego specyficzne elementy (klimat, roślinność i zwierzęta) i na bazę surowcową – ocenia wpływ środowiska przyrodniczego na rozwój gospodarczy kraju – wyjaśnia, które czynniki miały i mają wpływ na rozmieszczenie ludności Australii oraz jaka jest jej struktura etniczna – poszukuje polskich nazw na mapie Australii
<p>Oceania – podział, ludność i gospodarka.</p>	<ul style="list-style-type: none"> – przedstawia specyfikę środowiska przyrodniczego Oceanii 	<ul style="list-style-type: none"> – wskazuje na mapie cztery części Oceanii, wyjaśniając pochodzenie nazwy Melanezja, Mikronezja, Polinezja, Nowa Zelandia – poszukuje informacji o ludności i o gospodarce państw

		<p>Oceanii</p> <ul style="list-style-type: none"> – wskazuje na mapie przykłady wysp kontynentalnych, wulkanicznych i koralowych – wskazuje na związek państw Oceanii z państwami, które wcześniej kolonizowały ten obszar (rozwój turystyki)
Dział XIX. Geografia obszarów okołobiegunowych		
Środowisko przyrodnicze Antarktyki i Arktyki.	– charakteryzuje położenie i środowisko przyrodnicze Antarktydy oraz wyjaśnia konieczność zachowania jej statusu określonego Traktatem Antarktycznym	<ul style="list-style-type: none"> – określa położenie Arktyki i Antarktyki – nawiązując do położenia, omawia cechy środowiska przyrodniczego obu obszarów, porównując je ze sobą – podaje argumenty przemawiające za ochroną Antarktydy (Traktat Antarktyczny)
Badania naukowe obszarów okołobiegunowych. Polscy badacze i podróżnicy. (NW)	<ul style="list-style-type: none"> – przedstawia cele badań aktualnie prowadzonych w Arktyce i Antarktyce oraz prezentuje osiągnięcia polskich badaczy obszarów okołobiegunowych – opisuje warunki życia w polarnej stacji badawczej 	<ul style="list-style-type: none"> – poszukuje nazwisk badaczy i odkrywców związanych z tymi regionami – ocenia wkład Polaków w badanie obszarów okołobiegunowych, poszukując informacji o polskich stacjach badawczych w tych regionach – w miarę możliwości ogląda lekcję na portalu EDU-ARCTIC lub poszukuje informacji na temat warunków życia i pracy stacji badawczych

Wyjaśnienie oznaczeń:

NW – nauczanie wyprzedzające

D – dyskusja, debata

G – gra dydaktyczna

P – projekt uczniowski

ZT – zajęcia w terenie

PK – Pecha Kucha (prezentacja)

IV. Procedury osiągnięcia celów

Najważniejszą sprawą jest zainteresowanie ucznia, reprezentanta pokolenia Z, geografiami, nauką bardzo przydatną w codziennym życiu. I to chyba największy problem – jak do niego trafić (jak wzbudzić motywację wewnętrzną), aby chciał pogłębiać wiedzę i umiejętności z tego przedmiotu oraz stosował je w swoim życiu, czyli nabył tak zwaną kompetencję adaptacyjną lub biegłość adaptacyjną (kreatywne i elastyczne zastosowanie konkretnej wiedzy).

Autorzy podstawy programowej zwracają uwagę na kilka aspektów. Przede wszystkim wszechstronny rozwój ucznia musi odbywać się w atmosferze przyjaznej dla nauki, stąd tak ważne są odpowiednie relacje pomiędzy nauczycielem a uczniem. My, nauczyciele, jesteśmy odpowiedzialni za stworzenie takiego środowiska edukacyjnego, w którym relacje oparte są na zaufaniu, gdzie możemy efektywnie komunikować się z uczniami (a uczniowie ze sobą) i gdzie są zachęceni do kreatywności. Efektywne uczenie angażuje również emocje. Wiedza staje się bardziej dostępna, gdy w proces uczenia się angażujemy wszystkie zmysły i kiedy uczymy się w działaniu.

Uczeń powinien rozumieć celowość proponowanych mu aktywności. Często w podstawie mamy odniesienie do zasad ocenia kształtującego, w którym znajomość i zrozumienie celu lekcji są mocno akcentowane, aby nauczanie/ uczenie się było skuteczniejsze.

Powinniśmy odchodzić od encyklopedyzmu na rzecz rozwijania myślenia geograficznego, w tym tak ważnego na przedmiotach przyrodniczych myślenia przyczynowo-skutkowego. Dlatego na lekcjach należy koncentrować się na przewodnim zagadnieniu oraz na zależnościach pomiędzy elementami środowiska, a także pomiędzy przyrodą a człowiekiem. Nowy dział przy lekcjach o Polsce ukazuje relacje między elementami środowiska geograficznego na wybranych obszarach Polski. Powinniśmy się skupić na aktualności i reprezentatywności ukazywanych problemów. Tutaj także należy odnosić się do innych miejsc na Ziemi, gdzie mamy do czynienia z takim zjawiskiem/ procesem lub – w przypadku zajęć o Polsce – do sytuacji we własnym regionie.

Mapa ma być podstawowym środkiem dydaktycznym dla ucznia – zarówno mapa w atlasie, jak i mapa ścienna czy mapy konturowe i mapy z zasobów internetowych. Plan i mapa będą też podstawą podczas pracy w terenie. Aby na zajęciach terenowych umożliwić lepszą orientację w przestrzeni geograficznej, uczniowie mogą korzystać z różnych aplikacji dostępnych w ich telefonach komórkowych, w tym z GPS. Ważnym aspektem wypraw w teren jest też doskonalenie umiejętności obserwacji bezpośredniej oraz nauczanie metodą badawczą w celu rozwoju myślenia naukowego (umiejętności formułowania wniosków opartych na obserwacjach empirycznych dotyczących środowiska geograficznego i człowieka). A nawiązując do wyników badań tzw. neuronauk, należy pamiętać, że bardzo ważne jest umiejętne opisywanie tego, co się zaobserwowało – czy w postaci tekstu, czy też rysunku, ilustracji. Współczesne pokolenie uczniów nie lubi pisać, prowadzić notatek, które tak sprzyjają zapamiętywaniu informacji. Możemy tylko żałować, że nauka kaligrafii nie jest obecna w polskiej szkole i nasi uczniowie są coraz mniej sprawni manualnie, co przekłada się na sztukę ładnego pisania. Umiejętność przedstawienia zjawiska za pomocą rysunku jest więc bardzo ważną częścią geograficznych notatek.

Uczniowie mają do dyspozycji nieograniczone zasoby internetowe, ale nie zawsze

wykorzystują je umiejętnie. Wykorzystanie technologii informacyjno-komunikacyjnych (TIK) ma służyć pozyskiwaniu, gromadzeniu, analizie i prezentacji w ciekawy sposób pozyskanych informacji. Można je wykorzystywać w strategii uczenia się wyprzedzającego do pracy w domu, a na lekcji sięgać do przygotowanych wcześniej informacji, porządkować je czy przetwarzać. Należy też czerpać z doświadczeń osobistych uczniów, w tym z jego obserwacji z podróży do różnych miejsc w naszym kraju i dalszych.

Dużą uwagę przykładają się obecnie do pracy metodą projektu edukacyjnego, zwracając uwagę na możliwość doskonalenia przy tej okazji umiejętności kluczowych, w tym – współpracy, planowania pracy i efektywnego komunikowania się czy uczenia odpowiedzialności. Oczywiście tutaj także należy korzystać z TIK. Ponadto szkoły mają możliwość wprowadzania eksperymentu (po nawiązaniu kontaktu z wyższą uczelnią).

Od lat mówi się w dydaktyce o stosowaniu metod aktywizujących. Pojawiły się też nowe metody, często bazujące na starych, ale w nowej wersji. O kilku takich, mniej znanych, będzie mowa w rozdziale VII. Preferowane są metody eksponujące, zwłaszcza film, ale pod warunkiem, że służy do zaobserwowania danego zjawiska lub jest przyczynkiem do dalszej pracy, chociażby w czasie dyskusji.

Zastosowane w tabeli w rozdziale III oznaczenia literowe – D, P, NW, G, PK, ZT – podpowiadają, w jakiej formie może być przeprowadzona dana jednostka lekcyjna. Są to tylko propozycje – metodę do lekcji powinien dobierać sam nauczyciel, znając możliwości zespołu i stan wyposażenia klasopracowni.

V. Ocenianie osiągnięć uczniów

Podstawowe pytania nauczyciela to: Po co uczyć? Czego uczyć? Jak uczyć? Jak oceniać? Jak poprawiać? (lit. 17) Wszystkie wydają się ważne w momencie, kiedy chcemy ocenić pracę ucznia. Po co uczyć? Czy zależy mi na jego wiedzy i umiejętnościach, czy skupiam się głównie na wyniku egzaminu? Czy w XXI wieku ważna jest przede wszystkim wiedza, czy sposób dochodzenia do niej i umiejętności? Czy w szkole pozbawionej oceny uczniowie będą chcieli angażować się w proces uczenia? A może, pozbawieni stresu wynikającego z oceniania, zaangażują się bardziej? Należy pamiętać, że w procesie edukacyjnym cele proponowane są dla ucznia i nauczyciela, ale tylko uczeń je osiąga. Ocena też wystawiana jest uczniom. Ale kiedy dokonamy analizy ilościowej i jakościowej sprawdzianu czy egzaminu, to informacja ta jest ważna dla nauczyciela, bo wskazuje mu na te obszary, które funkcjonują dobrze, i na te, które należy zmienić.

Za co oceniać? Za różnorodne przejawy aktywności ucznia:

- za prace klasowe (sprawdziany, testy, kartkówki)
- za odpowiedzi ustne (niektórzy odchodzą od tej formy oceniania, ale jest ona ważna z punktu widzenia kształtowania umiejętności komunikacyjnych)
- za prace domowe
- za pracę z mapą
- za przeprowadzone i omówione doświadczenie
- za prowadzenie pomiarów i obserwacji oraz zanotowanie ich wyników podczas wyprawy w teren
- za prowadzenie zeszytu (umiejętność robienia notatek) i zeszytu ćwiczeń
- za rozwój umiejętności istotnych w danym przedmiocie – na geografii będzie to np. przedstawianie za pomocą rysunków zjawisk, wnioskowanie, analiza danych statystycznych itp.
- za zaangażowanie na lekcji itp.

Jak widać, możliwości uzyskania oceny jest wiele. Ważne, aby uczeń znał zasady oceniania już na początku nauki danego przedmiotu. W przypadku pracy nad projektem zasady oceny – jeśli taka wystąpi – muszą być ustalone na początku pracy. Tutaj ważna jest również samoocena i ocena kolegów z grupy. Te dwie formy – samoocena i ocena koleżeńska – powinny występować częściej. Częściej uczeń powinien otrzymywać również informację zwrotną. Składa się ona z trzech elementów:

„+” co zrobił dobrze

„-” co trzeba poprawić

„Δ” wskazówka, w jaki sposób może poprawić swoją pracę

W ocenianiu kształtującym uczeń poznaje kryteria oceniania („nacobezu”) na każdej lekcji, łatwiej przez to przygotowywać się nie tylko do lekcji, ale również do sprawdzianów.

Ważne jest, by na bieżąco monitorować postępy naszych uczniów. Czasami ocena pracy nie jest wyrażona stopniem, ale zawsze mówi o postępach ucznia i ma za zadanie budować poczucie sukcesu. Polska szkoła za mało zwraca uwagę na umiejętność przyjmowania oceny i traktowania jej jako wskazówki do dalszego rozwoju. Dotyczy to zarówno uczniów, jak i samych nauczycieli. „Nie ma błędów, są tylko informacje” – mówi się w coachingu. Tak trudno mówić o dobrych stronach pracy innych, a tak łatwo krytykować.

Pamiętajmy, że „entuzjazm jest nawozem dla mózgu” (Gerald Hüther: „Kim jesteśmy – a kim moglibyśmy być”, lit. 9). Czy naszym uczniom zdarza się na naszych lekcjach pracować z entuzjazmem? Czy będą mogli zachwycać się pięknem otaczającego ich świata, jeśli ten entuzjazm utracili? Dlatego trzeba doceniać postępy każdego ucznia i wciąż stymulować go do rozwoju, nie tylko ocenami.

VI. Znaczenie edukacji geograficznej w szkole, rola nauczyciela geografii

„Przywódcy wszystkich państw i narodów są ograniczeni przez geografę, ich wybory są krępowane przez góry, rzeki, morza i beton. Dlatego chcąc nadażyć za wydarzeniami na świecie, powinniśmy rozumieć ludzi, idee i ruchy społeczne, a dla uzyskania pełnego obrazu musimy również zrozumieć geografę” – z okładki książki Tima Marshalla „Więźniowie geografii”

Autor we wstępie pisze o wpływie czynników geograficznych na nasze losy, niezależnie od poziomu rozwoju cywilizacyjnego. Już sam wstęp do „Więźniów geografii” przekonuje, jak użyteczna jest wiedza geograficzna, aby zrozumieć to wszystko, co dzieje się na świecie. Jest to dobry argument to ukazania ważnej roli geografii w rozwoju każdego człowieka.

„Otwarty świat zaczyna się od otwartego umysłu”. Otwarty umysł nauczyciela geografii sprawi, że jego uczeń otworzy się na otaczający go świat. Będzie mógł nie tylko rozumieć relacje w nim zachodzące, ale także cieszyć się jego pięknem oraz doceniać przyrodę i dobra stworzone dzięki potędze ludzkiego umysłu.

Geografia jest dyscypliną naukową, której treści łączą się z wszystkimi przedmiotami szkolnymi. W czasie zajęć geograf świadomie nawiązuje do wiedzy z innych przedmiotów, aby uczniowie lepiej rozumieli różne procesy, zjawiska, relacje. Znajomość treści geograficznych przydaje się w rozumieniu innych przedmiotów, np. umiejętność czytania mapy wykorzystywana jest na lekcjach historii. Znajomość rodzajów skał pomoże na lekcjach chemii, a stref klimatyczno-roślinno-glebowych na lekcjach biologii. Bez wiedzy matematycznej trudno wykonywać nawet najprostsze obliczenia na lekcjach geografii. Wiedza fizyczna jest potrzebna do zrozumienia zjawisk zachodzących w atmosferze. Wiadomości z religii pomogą lepiej zrozumieć zróżnicowanie religijne na Bliskim Wschodzie itd....

Międzynarodowa Karta Edukacji Geograficznej (1992) wymienia podstawowe pytania badawcze, jakie stawiają geografowie:

- Gdzie to jest?
- Jak to jest?
- Dlaczego jest tam?
- Jak to się zdarzyło?
- Jaki to ma wpływ?
- Jak powinno się tym kierować dla wspólnej korzyści człowieka i środowiska naturalnego?

Warto też co jakiś czas – mając na myśli własny rozwój – odpowiedzieć sobie na pytania:

- Czego ja (nauczyciel) potrzebuję, aby prowadzić angażujące zajęcia?
- Czego potrzebuje mój uczeń, aby zaangażować się w zajęcia z geografii?

Zadbanie o własny rozwój jest jednym z podstawowych obowiązków w naszym zawodzie. Ono zapewni nam poczucie bezpieczeństwa w pracy – da większą samoświadomość, rozwinie umiejętności nawiązywania dobrych relacji (z kolegami z pracy, z uczniami, z ich rodzicami), radzenia sobie w sytuacjach trudnych, znajomości własnych emocji i

panowania nad nimi (w filmie „W głowie się nie mieści” pokazano, jak ważna jest każda z naszych emocji). Pomocna jest w tym rozwoju liczna literatura (niektóre tytuły podano w bibliografii). Nauczyciel ma również możliwość udziału w licznych kursach, warsztatach organizowanych przez ośrodki doradztwa, jak i instytucje wspierające edukację ,np. ORE, CEO i inne (linki do stron niektórych z nich znajdują się na końcu programu). Ciekawą możliwością podnoszenia kwalifikacji są coraz modniejsze szkolenia e-learningowe, chociażby przytoczone poniżej propozycje Wydawnictwa OPERON.

Na geografii kształtujemy różne umiejętności przydatne w życiu. Ale również wpływamy na kształtowanie postaw naszych uczniów. I tutaj warto zaakcentować wagę treści dotyczących takich aspektów, jak edukacja ekologiczna, edukacja globalna, edukacja medialna czy edukacja wielokulturowa i międzykulturowa. Już od kilku lat nie ma oddzielnego zapisu w podstawie dotyczącego ścieżek międzyprzedmiotowych, a ich treści przypisane są do różnych przedmiotów. Uczeń XXI wieku nie może się obyć bez ich znajomości. Chociażby treści edukacji medialnej pomogą w odbiorze informacji ukazujących się w mediach. Wspomniany zalew informacji, często sprzecznych ze sobą, powoduje, że człowiek może się w tym natłoku zagubić lub brać za pewnik każdą czy niektóre z nich, bez postrzegania innych perspektyw. A chodzi nam o to, by uczeń myślał krytycznie, sprawdzał ich pochodzenie i prawdziwość, umiał odróżnić fakt od opinii. W tym zakresie mamy jeszcze my, nauczyciele, wiele do zrobienia. W podstawie programowej kształcenie ogólne ucznia szkoły podstawowej mówi się o „kształtowaniu postawy otwartej wobec świata i innych ludzi, aktywności w życiu społecznym oraz odpowiedzialności za zbiorowość”.

Od kilkunastu lat mówimy o zmianie roli nauczyciela – ma być osobą wspierającą ucznia w dochodzeniu do wiedzy. Nauczyciel nie jest już jedynym źródłem wiedzy ucznia. Jego wiedza pochodzi z różnorodnych źródeł – od rodziny, przyjaciół, grupy rówieśniczej, z mediów. Każdy z nas jest nią bombardowany przez cały dzień. Ważne, by umieć oddzielić to, co istotne, od rzeczy błahych. Mózg nie jest w stanie wszystkiego zapamiętać, trzeba mu w tym pomóc. W filmie „W głowie się nie mieści” jest to bardzo plastycznie pokazane w postaci kolorowych kulek. Te ważne nie powinny trafić do tego czarnego dołu, ale pozostać na trwałe w naszej pamięci. Aby tak się stało, musi zaistnieć wiele powtórzeń informacji (połączenia neuronalne). Poza tym „przebodźcowanie” nie sprzyja nauce. Często narzekamy na problemy z koncentracją występujące u naszych uczniów. Dlatego tak modne są teraz treningi uważności – mindfulness (twórcą te metody jest Jon Kabat-Zinn). Mają one pomóc pozbyć się gonitwy myśli w głowie, stać się bardziej uważnym, być tu i teraz. Ta umiejętność jest ważna również dla nas, dorosłych.

Oprócz wiedzy geograficznej, którą posiada każdy magister geografii, ważna jest wiedza psychologiczno-pedagogiczna. Jesteśmy specjalistami od tego, jak się uczyć geografii. Powinniśmy również zadbać o to, by nauczyć ucznia, jak ma się uczyć.

W Unii Europejskiej przyjęcie perspektywy **uczenia się przez całe życie** jest jednym z najważniejszych priorytetów polityki oświatowej. Jej podstawą jest zorientowanie na efekty uczenia się, z możliwością dostępu do dobrej jakości kształcenia i uzyskania kwalifikacji cenionych w kraju i za granicą (tegoroczne świadectwa po raz pierwszy zawierają znaki graficzne informujące o poziomie Polskiej Ramy Kwalifikacji). Tam również zakłada się

uznanie uczenia się w różnych sytuacjach – w szkole, na uczelni, na stażach, kursach, w pracy, w sytuacjach życia codziennego. To uczenie się przez całe życie dotyczy także nas, nauczycieli. Zwłaszcza nauczycieli geografii, którzy uczą o zmieniającym się świecie.

VII. Metody w edukacji geograficznej

Powracamy do pytania: Jak uczyć? Chciałoby się odpowiedzieć – mądrze. Które metody są najwłaściwsze w nauce geografii? Które będą najwłaściwsze dla grupy moich uczniów? Dla tej konkretnej grupy, bo w przypadku innej już mogą okazać się nieskuteczne. Czasem mamy taką klasę, do której trudno nam trafić. Ale w każdej trudnej sytuacji trzeba próbować, eksperymentować z nowymi metodami, bo inaczej możemy nigdy nie znaleźć tej najwłaściwszej. Jest to ważny obszar do rozwoju nauczyciela – doskonalenie jego umiejętności trenerskich, oczywiście popartych wiedzą.

Każdy z nauczycieli ma swój „skarbczyk” metod, które lubi i uważa, że umożliwiają jego uczniom osiągnięcie zamierzonych celów. Autorzy podstawy programowej z geografii podkreślają skuteczność takich metod, jak metody ćwiczeniowe (z mapą, ilustracją, tekstem źródłowym), graficzny zapis, metody problemowe, podejmowanie decyzji, dyskusja, analiza SWOT, metody eksponujące, metody studium przypadku.

Proponuję metody, które ostatnio są często stosowane i lubiane przez uczniów i nauczycieli.

- A. **Pecha Kucha** (czyt. peczakcza) – metoda wymyślona przez Astrid Klein i Marka Dythama, pierwotnie przeznaczona do prezentowania projektów w Tokio. Jest to prezentacja multimedialna, a czasie której prezentujemy 20 slajdów (obraz, bez tekstu), każdy pokazuje się po 20 sekund (20 x 20 = 6 min 40 s). To ograniczenie czasowe powoduje, że prezentujący musi szybko, dynamicznie opowiadać o pomysły, projekcie, przedstawionych obrazach. Jednocześnie czas ten nie powoduje znużenia u odbiorcy. Często w szkole stosuje Pecha Kucha, która składa się z 15 slajdów wyświetlanych po 15 sekund każdy.

- B. **Storytelling** – to opowiadanie historii, które ma za zadanie zaktywizować mózg. Przygotowujemy historię, która opisuje jakiś problem, np. życie jakiejś osoby w konkretnym miejscu geograficznym. Nasz bohater ma jakiś cel (motywacja) i przeszkodę, którą musi pokonać. Konfliktowa sytuacja ma ukazać wartości i motywacje naszego bohatera. I na koniec powinna pojawić się puenta. Opowieść ma pobudzić słuchaczy do refleksji.
Przykład: historie o Lankijkach (mieszkankach Sri Lanki, zilustrowane zdjęciami) przygotowane przez Fundację Synergia, a zamieszczone w repozytorium e-globalna. Link do materiałów: <http://e-globalna.edu.pl/index.php?etap=10&i=1177>. Można je również spotkać na TED.com (np. wystąpienie Chimamandy Ngozi Adichi „Niebezpieczeństwo jednej historii”, link: <https://www.youtube.com/watch?v=D9Ihs241zeg>).

- C. **Debata „za” i „przeciw”** – stosujemy ją wtedy, gdy chcemy spojrzeć na ten sam problem z dwóch różnych punktów widzenia, przeanalizować go, a następnie podjąć decyzję (odpowiedź na pytanie w tytule debaty). Bardzo dobrze sprawdza się przy omawianiu tematów związanych z edukacją ekologiczną czy globalną, a także dotyczących problemów lokalnej społeczności.

Zalety metody: kształci umiejętność argumentacji i ustnej komunikacji; rozwija umiejętność twórczego i krytycznego, logicznego myślenia; wspomaga procesy demokratyzacyjne w szkole, uczy poszukiwania i porządkowania informacji (na etapie przygotowywania się do debaty), umożliwia lepsze zrozumienie podejmowanych decyzji; uczy weryfikowania własnych, często powierzchownych poglądów, tworzy poczucie współodpowiedzialności za przyjęte rozwiązania.

Dyskutantów dzielimy na zwolenników i przeciwników tezy – po 5 osób. Temat powinien wzbudzać odmienne zdania i emocje. Obserwatorzy (pozostali uczniowie) obserwują zachowanie dyskutantów, notują uwagi dotyczące prezentowanych argumentów. Debacie przewodzi moderator, który nie zajmuje stanowiska żadnej z grup. Uczestnicy debaty siedzą po dwóch przeciwnych stronach. Przedstawiają własne argumenty na poparcie własnego zdania. W podsumowaniu debaty analizuje się jej przebieg, określa kluczowe momenty, wskazuje na doświadczenia warte wykorzystania w przyszłości.

- D. **Metoda (strategia) Walta Disneya** – metoda ta wykorzystywana jest do planowania przedsięwzięć, projektów, działań i poszukiwania kreatywnych rozwiązań. Pozwala spojrzeć na problem z trzech perspektyw – Marzyciela, Realisty i Krytyka. Albo przyjmuje się każdą perspektywę i analizuje ją, albo nad każdą z nich pracuje jedna grupa. Dzięki zastosowaniu tej strategii można zaplanować wizję, oszacować potrzeby i możliwości, przewidzieć zagrożenia. Jeśli pracujemy w grupach, to rozwija umiejętności współpracy, komunikowania się, kreatywność. Dla każdej perspektywy przygotowane są pytania, dzięki którym można opracować strategię.

Marzyciel: etap „*Chcę*”. Najpierw tworzymy wizję całego przedsięwzięcia. Wyobrażamy sobie każdy element i to, jak widzimy całość. Bądź jak dziecko, dla którego wszystko jest wspaniałe i możliwe. Nie ma żadnych ograniczeń i limitów. CEL: konkretny wyrażony pozytywnie, jakie korzyści przyniesie ten pomysł.

Pytania:

1. Co chcemy zrobić?
2. Dlaczego chcemy to zrobić? Jaki ten pomysł ma cel?
3. Jakie są korzyści z realizacji tego pomysłu?
4. Po czym poznamy, że uzyskaliśmy te korzyści?
5. W jakim terminie planujemy uzyskać te korzyści?
6. Z kim chcemy realizować ten pomysł?
7. Gdzie chcemy ten pomysł zrealizować?
8. Dokąd chcemy, aby nasz pomysł doprowadził nas w przyszłości?
9. Kim chcemy się stać w związku z realizacją tego pomysłu?

REALISTA: etap „*W jaki sposób*”. Spoglądamy na swój plan realistycznie. Uwzględniamy sprawy finansowe i czasowe oraz zbieramy informacje, aby się upewnić, że pomysł może być zrealizowany. Realista patrzy na sprawy obiektywnie, prosto i trzeźwo.

CELE: ustanawiamy ramy czasowe i kamienie milowe postępu. Upewniamy się,

że idea może być zainicjowana i utrzymywana oraz że postęp jest możliwy do przetestowania.

Pytania i zadania:

1. W jakim terminie pomysł zostanie osiągnięty?
2. Kto będzie włączony w realizację pomysłu?
3. W jaki sposób zastosujemy swoje pomysły? Co będzie pierwszym krokiem?
4. Co będzie drugim krokiem?
5. Co będzie informacją zwrotną mówiącą nam, czy zmierzamy w kierunku celu?
6. Po czym poznamy, że cel został osiągnięty?
7. Stwórzcie historyjkę obrazkową swojego planu – każdy obraz to jeden krok w projekcie.

Krytyk: etap „*Ryzykuję*”. Mamy pomysły, teraz spoglądamy na nie z punktu widzenia krytycznego widza. Krytyk to osoba, która dobrze życzy, zauważy niedoskonałości scenariusza zdarzeń, wychwyci błędy w myśleniu oraz założeniach. Krytyk zadaje pytania: „Czy to jest interesujące?”, „Czy to jest potrzebne?”, „Czy są tam jakieś zbędne elementy, niezależnie od mojego przywiązania?”

CELE: zadbajcie, by plan zachował wszelkie pozytywne skutki poboczne – pozytywną intencję obecnego sposobu osiągnięcia celu. Pytania:

1. Na kogo wpłynie ten nowy pomysł i kto wzmocni albo zniszczy jego skuteczność?
2. Jakie są potrzeby i korzyści?
3. Czy istnieją powody, dla których dane osoby mogłyby mieć zastrzeżenia do tego planu?
4. Jakie są korzyści dotychczasowego sposobu działania?
5. W jaki sposób można zachować wspomniane dotychczasowe korzyści podczas wcielania w życie nowego pomysłu?
6. W jakich warunkach (gdzie i kiedy) nie zechcesz zrealizować tego planu?
7. Czego Twój plan obecnie potrzebuje albo czego w nim brak?

Metoda ta ma duże zastosowanie w przypadku podejmowania decyzji, np. dla społeczności lokalnej, w tematach z zakresu ochrony środowiska, rozwoju gospodarki itp. (Opracowano na podstawie http://www.piekne-anioly.org/coaching/strategia_disneya.pdf.)

- E. **Metoda dociekań filozoficznych – P4C.** Jest to narzędzie edukacji interaktywnej. Służy do wyrabiania u uczniów umiejętności, motywacji i postaw poznawczych oraz społecznych związanych z uzyskaniem intelektualnej i moralnej samodzielności. Metodę tą stosuje się już w edukacji wczesnoszkolnej.

Kształtuje: nawyk samodzielnego poprawnego rozumowania, świadomość własnej niewiedzy i zainteresowania światem, sztukę stawiania pytań i potrzebę szukania na nie odpowiedzi, umiejętność formułowania własnego stanowiska i jego

argumentacji, wyobraźnię i kreatywność, umiejętność prowadzenia dialogu.

Etapy dociekań filozoficznych:

- a) przygotowanie
- b) przedstawienie materiału wyjściowego (bodźca do dociekania) – stymulus
- c) czas na indywidualne myślenie – pytania wyjściowe
- d) tworzenie pytań
- e) przedstawienie pytań
- f) wspólne wybieranie pytania
- g) pierwsze przemyślenia
- h) dyskusja (rozwińcie tych myśli)
- i) ostatecznie przemyślenia: Jak nam poszło? Czy wybraliśmy dobre pytanie? Itp.

Ćwiczenie z zastosowaniem tej metody („bogaci i biedni”) jest opisane w publikacji „Jak mówić o większości świata...” (lit. 10, s. 73–75). Metoda jest opisana w publikacji „Edukacja globalna. Poradnik metodyczny dla nauczycieli II, III, i IV etapu edukacyjnego” (lit. 11, s. 68–70).

F. **Metoda: Oczyma kogoś innego (TOE – *Through Other Eyes*).**

Metoda ta sprawdza się przy omawianiu tematów dotyczących innych kultur, osób o odmiennych poglądach, pomaga przeanalizować tę inną perspektywę. Uczy otwartości i tolerancji. Chodzi w niej o sposób postrzegania świata przez rdzennych mieszkańców globalnego Południa. Ma uzmysłwić nam, ludziom Zachodu, nasze ograniczenia postrzegania świata. Każdy z wątków (np. rozwój, edukacja, równość, ubóstwo) analizowany jest w czterech etapach:

- oduczanie się pewnych rzeczy
- uczenie się słuchania innych
- uczenie się, jak się uczyć
- uczenie się osiągnięcia celu metody TOE, czyli patrzenia na świat oczyma kogoś innego.

Opis metody znajduje się w publikacji „Edukacja globalna. Poradnik metodyczny dla nauczycieli II, III, i IV etapu edukacyjnego” (lit. 11, s. 60–68).

G. **Technika: Ślady twojego myślenia** – jest stosowana przy analizie tekstów o

charakterze informacyjnym. Nauczyciel przygotowuje tekst o treściach polemicznych z błędami. Uczeń czyta i zapisuje na marginesie przy treściach oznaczenia:

„x” – ważne, muszę zapamiętać

„?” – tego nie rozumiem

„–” – z tym się nie zgadzam

„+” – myślę podobnie

„o!” – zupełnie inaczej, niż dotychczas mi się wydawało.

Po przeczytaniu i oznaczeniu tekstu następuje dyskusja nad tym, które elementy uznano za ważne, które wywołały zmianę w myśleniu („o!”). Dyskusję na pewno wywołać mogą elementy oznaczone „–” (uczeń ma inne zdanie w tej kwestii). Przy

okazji technika uczy krytycznego myślenia. Po kilkukrotnym wykonaniu tego ćwiczenia uczeń, czytając kolejne teksty, będzie je lepiej analizował, zwracał uwagę na zawarte w nich treści. Ćwiczenie z zastosowaniem tej techniki opisane jest w publikacji „Programy nauczania w rzeczywistości szkolnej. Tworzenie – wybór – ewaluacja” (lit. 17, s. 74).

VIII. Bibliografia

A. Literatura:

1. Piotr Bucki: „Wystąpienia publiczne 4 dni” – fiszki, Wydawnictwo Cztery Głowy, Gdańsk 2016
2. Ruth Colvin Clark: „Szkolenia oparte na dowodach. Poradnik dla trenerów”, Biblioteka Moderatora, Warszawa 2014
3. Hanna Dumont, David Istance, Francisco Benavides: „Istota uczenia się. Wykorzystanie wyników badań w praktyce”, ABC a Wolters Kluwer business OECD, Warszawa 2013
4. Stanisław Dylak (red.): „Strategia nauczania wyprzedzającego”, Ogólnopolska Fundacja Edukacji Komputerowej, Poznań 2013
5. Stanisław Dylak: „Wprowadzenie do konstruowania szkolnych programów nauczania”, Warszawa 2000
6. Encyklopedia powszechna PWN
7. Tomasz Garstka: „Psychopedagogiczne mity. Jak zachować naukowy sceptycyzm w edukacji i wychowaniu”, Wolters Kluwer, Warszawa 2016
8. Gerald Hüther, Uli Hauser: „Wszystkie dzieci są zdolne. Jak marnujemy wrodzone talenty”, Wydawnictwo Dobra Literatura, Słupsk 2014
9. Gerald Hüther: „Kim jesteśmy – a kim moglibyśmy być”, Wydawnictwo Dobra Literatura, Słupsk 2015
10. Marta Gontarska, Elżbieta Kielak, Anna Humaniak, Anna Kucińska: „Jak mówić o większości świata? Jak rzetelnie informować o krajach globalnego Południa?”, IGO Warszawa 2015 – *Kodeks w sprawie obrazów i wiadomości dotyczących krajów Południa*
11. Katarzyna Jasikowska, Magdalena Klarenbach, Gabriela Lipska-Badoti, Robert Łuczak: „Edukacja globalna. Poradnik metodyczny dla nauczycieli II, III, i IV etapu edukacyjnego”, ORE, Warszawa 2015
12. Hanna Komorowska: „Konstruowanie, realizacja i ewaluacja programu nauczania”, IBE, Warszawa 1995
13. Tim Marshall: „Więźniowie geografii, czyli wszystko, co chciałbyś wiedzieć o globalnej polityce”, Zysk i S-ka, Poznań 2017
14. Międzynarodowa Karta Edukacji Geograficznej, 1992
15. Nisbett Richard E.: „Geografia myślenia. Dlaczego ludzie Wschodu i Zachodu myślą inaczej”, Smak Słowa, Sopot 2014
16. Czesław Plewka, Małgorzata Taraszkiewicz: „Uczymy się uczyć”, „Pedagogium” Wydawnictwo OR TWO, Szczecin 2010
17. „Programy nauczania w rzeczywistości szkolnej. Tworzenie – wybór – ewaluacja” (praca zbiorowa), ORE, Warszawa.
18. Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 24 lutego 2017 r. (podstawa programowa)
19. Wiesław Sikorski (red.): „Neuroedukacja. Jak wykorzystać potencjał mózgu w procesie uczenia się”, Wydawnictwo Dobra Literatura, Słupsk 2015

20. Manfred Spitzer: „Cyfrowa demencja. W jaki sposób pozbawiamy rozumu siebie i swoje dzieci”, Wydawnictwo Dobra Literatura, Słupsk 2016
21. Manfred Spitzer: „Jak się uczy mózg”, PWN, Warszawa 2007
22. Izabela Kutschenreiter-Praszkiewicz, Agnieszka Luck, Leszek Nowaczyk, Waldemar Prussak, Ewa Smolarek, Ewa Tyz-Lemieszek: „LearnCoaching. Nauczanie wspierające”, Stowarzyszenie ds. Badania Pracy i Organizacji Przedsiębiorstw REFA Wielkopolska, Poznań 2010
23. Eric Weiner: „Geografia szczęścia”, PWN, Warszawa 2016
24. Jacek Walkiewicz : „Pełna moc możliwości”, Wydawnictwo Helion, Gliwice 2014
25. Mark Williams, Danny Penman: „Mindfulness. Trening uważności”, Wydawnictwo Samo-Sedno, Warszawa 2014

B. Szkolenia e-learningowe OPERONU:

1. Beata Ciężka: „Wiem, co chcę osiągnąć – lepsze efekty pracy szkoły dzięki ewaluacji wewnętrznej”, 2017
2. Sabina Furgoł: „Metoda WebQuest – jak dobrze wykorzystywać potencjał mediów elektronicznych w metodzie projektu?”, 2017
3. Sabina Furgoł: „Wiem, umiem, działam. Jak tego nauczyć?”, 2017
4. Sabina Furgoł, Lechosław Chojnacki: „Czy ocenianie może być OK? Ocenianie kształtujące w gimnazjum”, 2016
5. Wojciech Hermanowski: „Bujanie w chmurach, czyli wykorzystanie chmury informatycznej w pracy nauczyciela”, 2017
6. Joanna Jaworska-Jamrużkiewicz: „Pamiętam dobrze, czyli mnemotechnika z elementami mind mappingu dla nauczycieli”, 2017
7. Jarosław Kordziński: „ Szkoła uczniów i nauczycieli – praca zespołowa rady pedagogicznej”, 2016
8. Jarosław Kordziński: „Wakacyjny kurs rozwoju osobistego. Rozpoznawanie i projektowanie zmiany”, 2016
9. Iwona Majewska-Opiełka: „Życie z pasją. Tylko szczęśliwy nauczyciel wychowa szczęśliwe dzieci”, 2017
10. Iwona Majewska-Opiełka: „Życie z pasją – jak wciąż kochać zawód nauczyciela”, 2016
11. Joanna Mytnik, Wojciech Glac: „Zostań mistrzem gry! Grywalizacja w edukacji”, 2016
12. Dariusz Skrzyński: „Zyskaj na reformie edukacji. Nauczyciel a nowe prawo oświatowe”, 2016
13. Grzegorz Dominik Stunża: „Pokolenie Z – czy potrafisz rozmawiać ze swoim uczniem”, 2016
14. Dorota Szczygieł : „Emocje – sprzymierzeńcy czy wrogowie w pracy nauczyciela?”, 2016
15. Małgorzata Taraszkiewicz: „Neuroedukacja – rewolucja w nauczaniu. I stopień”, 2015

16. Małgorzata Taraszkiewicz: „Neuroedukacja – rewolucja w nauczaniu. II stopień”, 2016
17. Zuzanna Taraszkiewicz: „Uczyć uczenia się”, 2016
18. Ewelina Włodarczyk: „Zaprojektuj edukację! Design Thinking w Twojej szkole”, 2017
19. Ewelina Włodarczyk: „Lepszy nauczyciel i lepszy uczeń. Coaching w edukacji II stopnia”, 2017

C. Przydatne linki w nauczaniu geografii – edukacja globalna, edukacja na rzecz zrównoważonego rozwoju i inne:

1. <http://edu-arctic.eu/program/#lessons>
2. <http://www.edukacjaglobalna.ore.edu.pl/>
3. <http://www.fairtrade.org.pl/>
4. <http://e-globalna.edu.pl/>
5. <http://www.geoportal.gov.pl/>
6. <http://gerere.com/pl-ucz-sie/?gclid=CM3TovLk8tQCFRMaGAod60kDug>
7. <https://glowna.ceo.org.pl/publikacje/edukacja-globalna-i-ekologiczna>
8. <http://www.ibe.edu.pl/pl/>
9. <http://igo.org.pl/>
10. <http://www.kbp.pan.pl/pl/polskie-stacje-polarne>
11. <http://www.pah.org.pl/>
12. http://www.piekne-anioly.org/coaching/strategia_disneya.pdf
13. https://en.unesco.org/creative-cities/sites/creative-cities/files/List%20of%20UNESCO%20Creative%20Cities_January%202016.pdf
14. <http://www.unesco.pl/publikacje-unesco/>
15. <http://zagranica.org.pl/publikacje/edukacja-globalna>